

Békés megye színészeti emlékei a Bach-korszak első éveiben

A színház mindenkor nagy szerepet játszik a társadalmi tudat formálásában, a közízlés és a korszellem alakításában. Jelentősége különösen akkor válik felbecsülhetetlenné, amikor egy érzéketlen idegen hatalom elvakult dühében tüzzel-vassal ki akarja irtani az általa elnyomott és leigázott nép szívéből a hitet és a reményt — a hazafiúi érzést. Ha ilyenkor vállalja magára a haladó eszmék és a nagy emberi példák propagálását, akkor — akár *Petőfi* szerint a költészet — egyenesen erőt és hitet sugárzó, egyetértésre serkentő „szentegyház” lesz. „Olyan épület, mely nyitva van boldog-boldogtalannak, mindenkinek, aki imádkozni vágy.” A jól megválasztott darabok és a hitelesen tolmácsolt szerepek átlelkesülnek, és élesen politizáló vezércikké forrósodva, a nemzeti öntudat fenntartói és erősítői lesznek.

Egyik legelső világi színészünk, *Kótsi Patkó János* is tudta már, hogy „a színjátzó sokkal fontosabb ember a köztársaságban (társadalomban), mint amilyennek sokan képzelik. Az ő kezében vagynak a lélek munkáját ébresztő szerek, melyeket sem a törvény, sem a király tekintete mozgásba nem hozhat”. Mindez azonban csak akkor igaz, hogyha „azon rollt (szerep), melyet neki adnak, természet szerint játszódja, és úgy, mintha az éppen rajta történt volna”. Más szóval, ha az előadásban a társulat összmunkája révén hitelesen elevenedik meg az élet, és a színész szava a közvetlen megnyilatkozás erejével hat.

Alapvető kérdés tehát, hogy az összmunka miként valósul meg. Az igazi színjátás ugyanis a feladatát jól értő igazgató és rendező kezében a legfegyelmetesebb csapatjáték — nemcsak vezénylő tiszteket, hanem lelkes közkatonákat is kíván. Egyáltalán nem mellékes, hogy az epizód szereplők milyen színvonalon képesek együttélni a cselekménnyel, milyen értelmi-érzelmi és hangulati szinten kapcsolódnak be a játékba, milyen természetesen mozognak, hogyan élnek a színpadon. Tudnak-e hitelesen szólni és cselekedni. Csupa hadvezérekből, „csupa Napóleonokból álló hadsereg” itt ugyanis ritkán nyer csatát. Olyan társak közreműködésére van szükségük, akik velük együtt alá tudják rendelni magukat a szerep, a mondanivaló követelményeinek, és nem egyénieskednek. Csak így juthat érvényre az eredeti írói szándék, amelynek hű tolmácsolása érdekében azonos hullámhosszra kell ráállnia a rendezésnek és a színésznek, a díszletezőnek és a világosítónak, mindenkinek, aki az előadás során valamilyen szerepet kap.

De legyünk mértéktartók. Több évszázados kulturális elmaradottságunk következtében fel sem tételezhetjük, hogy a múlt század derekán vidékünkön

járt társulatok színjátszói tökéletesen felismerték a lényegét. Azt tudniillik, hogy ők mindannyian s velük együtt minden színházi alkalmazott és minden színpadi rekvizitum csak eszköz annak érdekében, hogy a drámai műben megfogalmazott idea minél tisztábban és minél nagyobb kifejező erővel hasson. Hogy minden ezt a célt kell hogy szolgálja: az összjáték éppúgy, mint a sokszor talán akadémikus és primitív rendezői utasítás, a kellék, a jelmez és a díszlet, vagy a természetes előadásmód — a hangszín, a beszédtempó, a hangerő hiteles változatossága, a színpadi mozgás, az arcjáték stb.

Tudjuk, rendezőink szakmai kulturáltsága, műértő és átélő képessége (nem beszélve a színjátszókéről) nem vetekedhetett a *Shakespeare*ével, aki két és fél évszázaddal korábban már csodálatosan fejlett érzékre valló bölcs szakmai tanácsokkal látta el a színészeket a *Hamlet* III. felvonásában. Az 1790-ben létesült *Első Magyar Játsszó Színt* ugyanis nem a közönség művészi érdeklődése, élményszerző vágya és igénye, hanem „a nemzeti megsemmisülés réme” hívta életre. Ennek következtében a magyar színház mindenekelőtt a „nemzeti karakter” őrzője és fejlesztője, a legnemesebb történelmi hagyományok tudatosítója, a magyar nyelv terjesztője és ápolója kellett hogy legyen. A *II. József* elnémetesítő politikája elleni tiltakozás szülte — az a félelem, hogy „egy nyelvileg is központosított, az összbirodalomba bekebelezett nemzet” egyszer s mindenkorra elveszti „jellegét, s megszűnik önálló, független lenni”.

Ezzel a funkcióval érthetően másodrendű kérdés lett a művészi cél és igényesség. A megbízott vezetőségnek elébb a színház létesítését, majd fennmaradása jogosságát és szükségességét kellett elfogadtatnia a „tiszelt Karok és Rendek” ellenséges vagy éppen közönyös tagjaival. Ezek miközben „csinosabb városaink mindegyikében német színjátszók teljes hazafiúi jussal (joggal) virágoznak”, a „magyar szín” útjába hamis vádakból font, kicsinyes és álszemérmes ellenvetéseket, mesterséges érzelmi akadályokat gördítettek. Minthogy az általuk lenézett és hűtlenül elhagyott magyar nyelv ellen a *Kazinczy*-vezette nyelvújítási harc lendületes korszakában nem volt tanácsos nyílt támadást indítani, nehogy magukra vonják a haladó pártiak jogos haragját és megbélyegzését, a színpad állítólagos „erkölcsromboló” hatását kezdték jelszóként hangoztatni.

Úgy tűnik, már a kezdet kezdetén rásütötték a játékszínre az erkölcstelenség bélyegét. A színpadi — *theatrumi* — rendet szabályozó „*Játsszó Személyeknek Törvényes Tzikkelei*”-ben a tekintélyes pénzbírsággal sújtható vétségek közötti ilyen erénycsász paragrafusokra lelünk: „IX. Tellyességgel tiltatik a ki-adott Rollokban változást tenni. Meg nem engedtetik tehát vagy ahoz valamit hozzá adni, melly talán a Játék-mesének érdemét meg-alázna; vagy valamit el-hagyni, úgy izetlen tréfákat, gúnyolást, katzagást, 's a' t. indítani. Ide járul még:

- a) A' szerzőnek tudósításán kívül (előírásán kívül) nem szabad a tsókolódás.
- b) Nem engedtetik a' férjfinak, hogy a' fejer személynek száját tsókollya. Ha ezt a' Játék meg-kívánnya, a' homlokát tsókollja.
- c) A' férjfiak között való tsókolódás a' vég-játékokban izetlen. Egyedül az affectusokban (nagy lelki megrázkódtatások alkalmával) engedtetik meg.
- d) Vagynak még több illyeten el-hárítandó hibák-is. Egy ezek közül az is még,

hogy p. o. (példának okáért) a' férjfiú az ölelésben a' fejer-személynek mellyét illeti."

A színház erkölcstelenséget terjesztő vádja ellen még 1827-ben is hadakozni kellett, amint ezt *Kölcseynek a Játékszin* ügyében mondott szenvedélyesen vitázó beszéde is igazolja. Töle szokatlan indulattal utasította vissza az aljas rágalmat, és zúzta porrá az előtte felszólaló táblabíró képtelen érveit. Úgy emelte általános igazság szintjére beszédében a maga elvét, hogy akadémikuskodó ellenfelét leleplezve figyelmeztetett az állítás tarthatatlanságára: „... Nem tanúja voltam-e, midőn számtalan más magyarokkal együtt maga táblabíró úr Pesten létébe... a német szint feleségével s leányaival együtt szorgalmasan gyakorolta? Ki jöve ott kísértetbe tenyereit öszvecsattogtatni azalatt, míg a kisasszonykák bizonyos német írónak férfiúság és tiszta erkölcsi érzés nélkül öszvetoldozott szcénái mellett könyükben úszkáltak? ... Ki vezette félre tulajdon gyermekeinek elméjét örvendő bámulásával, midőn bizonyos darabban az isten és emberek és önnönmaga előtt bűnös feleség a józan ész és erkölcs bosszújára (megcsúfolására) férjének örökre nem érdemlett szeretetét újólag megnyerte?” S csak ezután a megszégyenítő leleplezés, után általánosított: azok ágálnak a legtüzesebben, ilyen és ehhez hasonló érvekkel, a magyar színház ellen, akik élen járnak a „külföldiség vadászásában”, a német színház favorizálásában. Esetleg a német színházban más törvények uralkodnak? Ott nincs ok az erkölcsi romlástól félni? A nemzet a játékszint, a játékszin a nemzetet nemesíti. A színpad az önismeret forrása, a haladó eszmék szószéke és fegyvere a stagnálás, a maradiság elleni harcban, minthogy a szerzőket életünk és törekvéseink, legszebb vágyaink és bukott reményeink, sajátos gondolkodásmódunk és életformánk valóságghű ábrázolása buzdítja és kényszeríti.

Békés megye nem játszik komoly szerepet sem *Kelemen László* rövid, mindössze 6 évig tevékenykedő első magyar színjátszó társasága, sem a *Kótsi Patkó János* igazgatása alatt működő erdélyi *Első Magyar Jádszó Szín* fenntartásában. A ránk maradt gyér számú dokumentum közül egyedül az 1801. december 15-én kelt, 1101 IV. az 1. sz. iktatott, Pest megyéhez küldött válaszlevél szól bizonyos fokú anyagi támogatásról. Ebben a megyebizottság tagjai — üdvözölvén Pest megye kezdeményezését — hitet tettek amellett, hogy a *Magyar Játék Néző Hely* fenntartásának a gondját kedves kötelességüknek tartják, és szívükön viselik. Addig is azonban, míg ennek „tselekedéssel” jelét adhatják, „azon sok viszonytagságokkal és szükségekkel küszködő Társaságon” úgy kívánnak segíteni, hogy — idézzük: „... mindannyian, kik itten jelen vagyunk, önként való ajánlásokat tettünk, ... minden távol lévő földesuraságokat, sőt Helységeinket is meg kértünk példánknak követésére”.

Nem tudjuk, milyen magasra csapott a lelkesedés lángja. Annyit tudunk mindössze, hogy a felajánlások összegyűjtésével a megyei főjegyzőt bízták meg. Az ő hivatalos kötelességévé tették, hogy „mihelyst együtt leszen (a pénz), a legrövidebb és biztosabb úton” küldje el azt a gyűjtőmozgalmat meghirdető Pest megye címére. A befolyt összeg nagyságáról — sajnos — eddig nem sikerült pontos adatokat találnunk.

Azt sem tudjuk, hogy az újratelepített Békés megyében mikor tartották az első színelőadást. Arról azonban kétségbevonhatatlan tudomásunk van, hogy 1757. július 10-én és 19-én a gróf *Károlyi Antal* és báró *Harruckern Jozefa* házasságát köszöntő ünnepségsorozaton a Békés megyei földesúr németül tudó alkalmazottai nagy sikerrel mutatták be *Hueber Antal* kapisztránus barát *Das verlone und wiedergefundene Kleinod, oder der ausgetauschte Prinz Sylvius* (Az elveszett és újra megtalált ékszer, vagyis az elcserélt Sylvius princ) című vidám komédiáját.

A finomkodó pásztorjátékok hangulatát idéző és a *Shakespeare*-vígjátékok (*Ahogy tetszik; A vihar; Szeget szeggel; Szentivánéji álmom* stb.) révén közkedvelt, szerepcserére alapozott sablonos cselekmény nem érdmel különösebb figyelmet ma már. Az előkészület aprólékos gondossága, továbbá a Gyulán két ízben is bemutatott darab keltette szokatlan érdeklődés mértéke viszont annál inkább. *Scherertől* tudjuk, hogy a víg kedélyű *Hueber* apát, akit a fiatal gróf később többször öltöztetett fel katonának és gyakorlatoztatott a többiek mulatóságára (hogy mire nem kellett vállalkoznia egy udvari papnak?), úrnőjétől kapott megbízást, hogy a leánya házasságát követő napok vidám programjába illeszkedően a zenekari- énekkari előadások, sétakocsikázások, lovasmutatványok, vadászatok, csónakkirándulások mellé készítsen egy bonyodalmas főúri esküvőt tárgyaló vidám komédiát, s azt az udvartartás és az uradalom németül beszélő alkalmazottaival adja elő.

A báróné megkülönböztetett figyelmet fordított a zenés vígjátéokra. Nem akart szégyent vallani násza, gróf *Károlyi Ferenc* családja és az előkelő vendégek előtt. Nem kímélte a pénzt és fáradságot. Maga „cenzúrázta” a drámát, s csak miután jóváhagyta és elfogadta, oszthatta ki a páter a szerepeket. A lázas előkészületekről *Hueber* német nyelvű feljegyzései alapján így számolt be *Implom József*: „A szereplők ruhájához az anyagot a bárónő hozatta Budáról, a ruhákat a szabók és varrónők a páter tervei alapján készítették. Az ácsok, asztalosok és festők elkészítették a színpadot, egy erdős tájat és egy palotát. A páter a szereplőkkel és a zenészekkel nap mint nap próbálta a darabot. Mikor már minden rendben volt, elkészült az illumináció — kivilágítás — is, amely 50 ámpolnából (mennyezetről függő kosárszerű edényben elhelyezett lámpa vagy mécses) és 30 gyertyából állott . . .

Miután a pontos időpontot megkaptam — írta *Hueber* —, megtettem minden intézkedést, hogy mindenki arra az időre készen álljon. Azt kellett volna látni, micsoda nép gyűlt össze jóval előbb, hogy láthassa a komédiát, micsoda könyörgés, üvöltés hangzott az emberek közt, hogy beengedjék őket; és mivel a nép túlságosan nagy volt, minden ajtó és ablak elé kétszeres őrséget állítottam, amíg az uraság a komédiaházban nem volt.

Miután az idő elérkezett, dob és kürtszóval először adattam jelt a komédiához, ezután meggyújtottam az ámpolnákat és gyertyákat, azután dobbal és kürttel a második jelt adattam. Ezt követőleg a nagyságos urasághoz mentem, és a legnagyobb tisztelettel meghívtam őket az előadásra. Aztán visszamentem, és dobbal és kürttel harmadszor is jelt adattam. És miután az uraságok megjelenni méltóztattak, elkezdtem.

Az előadás alatt oly hőség támadt, részint a néptömeg miatt, részint az oly sok gyertya miatt, részint mivel július 10-e lévén, amúgy is meleg idő volt, hogy szinte el kellett onnan szaladni, ezért a komédiát kissé megrövidítettük." A darab így is általános tetszést aratott, úgyhogy július 19-én újra előadták, de már teljes szöveggel. Végül a násznép magával vitte a drága kosztümöket és a színészeket, akik a zenés vígjátékot Nagykárolyban is bemutatták.

A nagy ceremóniával és nem mindennapi anyagi áldozattal színre hozott alkalmi előadás főúri passzió volt csupán, ámbar az újdonság ingere a kíváncsiszkodók nagy tömegét csalogatta a „komédiázáshoz”. Ezek túlnyomó többségét a darab német nyelve miatt is inkább a látvány, semmint a cselekmény: az író által akartan felbolygatott, majd helyreállított erkölcsi-társadalmi rend diadala izgatta. Jogosnak és törvényszerűnek tartották, hogy a darab végén győzelmet arat a suba-subával, guba-gubával — a „kiki a maga párjával” elv, ahogy Puck akarta a Szentivánéji álomban:

Jancsi Pannit nyerje meg,
Zsák a foltját lelje meg,
Hím a nőtényt vigye haza,
S ne legyen panasza.

Hueber sikeres kísérlete (*Haán Lajos* egy másik, szintén Gyulán előadott művéről is értekezett a *Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat* 1875-ös — első — évkönyvében) jótékony hatást gyakorolt a gyulai *Wenckheim*-kastélyban 1818—1845 között játszó műkedvelő csoport keletkezésére. A *Wenckheim*, *Bolza*, *Esterházy*, *Almásy* családok tagjaira alapozott lelkes társaság — ahogy ezt a *Békés Megyei Könyvtárban* őrzött, bőrkötésű *Theater Protokoll* feljegyzései mutatják, 21 alkalommal 44 művet (vagyis olykor rövid jeleneteket, egyfelvonásos darabokat is) adott elő. Közülük csak egy volt magyar nyelvű: *Kisfaludy Károly Almásy déákja*.

A Békés megyei öntevékeny főrangú „színészek” nem a *Kelemen László* — *Kótsi Patkó János* szellemében tevékenykedő, lassacskán gyarapodó vándortársulatok magyar nyelvet védelemző, nemzeti öntudatot fejlesztő törekvéseit erősítették tehát. Ebből a nézőpontból szemlélve, munkásságukat nem minősíthetjük haladó jellegűnek. Nem hozhatjuk párhuzamba még a XVIII. század végén divatosá lett és a cári udvarral meg a fővárossal versenyre kelő, gazdag földbirtokosok által fenntartott kuzkovói, osztankinói és nizsnij-novgorodói stb. jobbagyszínházakkal sem. Ezekben ugyanis „mindent a jobbagyok csináltak”. Egy-két alkalomszülte kivételtől eltekintve tehát — márcsak a prózai szereplők, énekesek, táncosok idegen nyelvismeretének a hiánya következtében sem lehetett más, csak orosz nyelvű az előadás.

Tulajdoníthat-e ezek után a késő nemzedék valamilyen érdemet annak *Wenckheim-Theater*-nek, amely nem rezdülvén együtt a nemzeti törekvésekkel és mozgalmakkal, nem törődött sem a fejlődésnek indult magyar drámairodalom felkarolásával, sem azokkal a fordításokkal, amelyek a világirodalom legkiválóbb színpadi műveit azért hozták közel a nézőkhöz és az olvasókhöz, hogy a reformkor magyarságának a gondolkodásmódját korszerűsítsék és mo-

dernné tegyék? Kétségkívül igen. Azért, mert pompás díszleteivel és kellékeivel akarva-akaratlanul a magyar színházi és színpadi kultúra megteremtésének a szükségességét tudatosította. De propagálta ezt azzal is, hogy előadásain, melyek közül egyet — úgy tűnik, nagyobb nyilvánosságra vágyva — a gyulai *Korona* vendégfogadóban, egyet pedig a *Bolzák* birodalmában: Szarvason tartottak, az előkelő főnemesi családokon kívül idegenek is megjelenhettek.

Nem könnyű a dolgunk, amikor a szabadságharc előtti Békés megyei magyar nyelvű színházi hagyományokat igyekszünk számba venni, minthogy nem maradt fenn róla összefüggő feljegyzés vagy tanulmány — nincs *Theater Protokoll*. *Papp János* például mindössze ennyit mond *A békéscsabai színesztörténete* című, 4 kötetes műve 1967-ben megjelent I. részében: „A múlt század 20-as, 30-as éveiben kereshették fel megyénket az első vándortársulatok. A *Békési Múzeumban* található kéziratos színlap-töredék, mely a *Botskai István* 1828. január 17-i előadását hirdeti, ennek az első írásos bizonyítéka. Adataink vannak arról, is, hogy a 40-es években *Demjén Mihály* társulata szerepelt többször a megyében (pl. Mezőberényben az ő társulatával lépett fel *Petőfi* és *Orlai Petrics Soma* is).”

Implom ennél korábbi adatot is ismer. Ahogy írja, *Abday Sándor* társulata már 1820. március 18-án szerepelt Gyulán, ahol *Kisfaludy Károly Kemény Simon* című szomorújátékával lépett a közönség elé. A címszerepet „a társulat szabója, *Bartha János* (a későbbi *Nemzeti Színház* egyik kiemelkedő művésze) alakította, aki a kézzel írt színlapon mint *Magyar János* szerepel”.

Beszámolt a *Balla*-féle debreceni színésztársaság 1834. május 18-án tartott gyulai előadásáról is, idézve a *Honművész* gyulai tudósítójának elismerő kritikáját: „Szívélegedéssel mondhatom a gyulai elsőbb rendű nézők nevében, hogy tetszésünket ily jelesen kielégítő színésztársaság minket nem látogatott meg. Minek bizonyosságát tapasztalhatá is, midőn *háromheti ittléte alatt*, lehet mondani, mindig tömve volt a nézőhely, holott mutatványok (ti. előadások) majd mindennap voltak”.

Szomorúan lehangoló viszont az az apró hirlapi közlemény, amit a fentebb említett tudósító a *Demjén*-féle társulat tevékenységéhez fűzött. Ennek a vidékünket gyakorta felkereső vándortársulatnak egyik 1836-os gyulai előadásáról például azt a lesújtó megállapítást közölte, hogy a szerepüket nem tudó színészek éretlen játéka nem elégítette ki a közönség ízlését. Lehet, hogy sok tehetségtelen beugró színész került a darabba? *Demjén* igazgató szegény társulata ugyan is gyakran küzdött létszámgondokkal. Egy-egy színésznek volt úgy, hogy több szerepben is fel kellett lépnie egy adott előadáson belül. Szívesen alkalmazott tehát — elsősorban epizódszerepekre — beugró, szerencsét próbáló műkedvelőket. Így fogadta örömmel *Petőfi* és *Orlai Petrics Soma* ajánlkozását is Mezőberényben, akik 1842. őszén *Gaál József: Peleskei nótáriusában Baczur Gazsi* és *Zajtay Sándor* szerepét (egyik sem mondható rövid mellékszerepnek) alakították, amint erről *Papp János*hoz hasonlóan *Implom József* is beszél. Tény, hogy a gyulai előadásról publikált, mélyen elítélő kritika többet értett mint használt a vidéki színjátszás tekintélyének.

A teljesség kedvéért elmondjuk, hogy *Implom* az 1836-os gyulai és az 1842-es

mezőberényi szereplésén kívül *Demjén*nek még egy 1846 nyarán tett gyulai kirándulásáról is tudott. Ehhez azonban nem fűzött semmi kommentárt.

A felsoroltakat a következő megjegyzésekkel kívánjuk kiegészíteni.

a) A *Papp János* által említett, 1823. január 17-i békési előadáson alighanem *Balla Károly* debreceni társulata játszotta a *Botskai István*-ról szóló drámát. Emellett szól Békés erős debreceni orientációja, szoros egyházi és iskolai kapcsolata, egy-két színész neve is. Az eredetileg papi pályára készült, de a teológiát a színpaddal felcserélő *Balla* régi kollégiumi társaitól — nem kétséges — sokat hallott a népes alföldi mezővárosról; bizvást vállalta hát társulatával az itteni úttörő jellegű fellépést. Nem hisszük azonban, hogy frissen átvett gárdájával kizárólag Békésen szerepelt, mint ahogy azt sem, hogy egyetlen darabbal vágott az útnak. Megfordultak bizonyára a környék minden nagyobb településén, különben nem fizetődött volna ki az amúgy is kétes anyagi sikerrel kecsegtető vállalkozás. Elgondolkodtató az is, hogy télvíz idején keltek útra. Ismerve azonban a korabeli útviszonyokat és a mezőgazdaságból élő lakosság kisebb téli időbeli lekötöttségét, elfoglaltságát, megértjük ezt is. A fagyos út biztonságossá tette a közlekedést, nem úgy a tavaszi és a késő őszi sár.

Az 1829—32 között Pesten játszó, majd vidéket járó társulat több híres színészt nevelt. Itt tanulta a mesterséget *Fáncsy Lajos* és *Lendvai Márton* is. Indokolt lehetett tehát a *Honderű* gyulai tudósítójának az 1834-es turnéra vonatkozó, *Implom* által is közölt lelkes beszámolója.

b) Az országszerte ismert, szép termetű, délceg színész, a dunántúli *Abday Sándor*, aki örökségét áldozta a magyar színjátszásra, „állítólag 89 helyen fordult meg, és 43 helységben az ő társulata lépett fel először”. Igazi úttörő volt. Jó érzékkel megválogatott tehetséges színészeivel (32 év alatt több mint 40 országos hírű színészt indított el a siker útján — *Bartha János*, *Pály Elek*, *id. Szerdahelyi József*, *László József*, *Komáromy Alajos* stb.) „buzgó apostola és úttörője napszámosa” volt a magyar nyelvű színészetnek. Gyulán is ő lehetett a magyar dráma első szálláscsinálója 1820-ban. Repertoárjában — amint ezt az *Implom* által említett *Kisfaludy*-darab: a 2 felvonásos *Kemény Simon* is igazolja — tudatosan adott helyet a legújabb magyar drámának. A nándorfehérvári diadal tragikus hősről, az önfeláldozást vállaló *Kemény Simon*ról szóló szomorújáték *Kisfaludy* egyik legkedvesebb műve volt. „Ifjúságának legszebb álmát” fogalmazta meg benne. Iránta érzett megkülönböztetett szeretetét csak növelte, hogy a pesti előadás II. felvonásában — a búcsúzás jelenetére — egy mellette ülő bajuszos kecskeméti magyar ezekkel a szavakkal *fakadt sírva*: „Hogy a fene egye meg, aki írta, az embernek csak pityeregni kell, már a fejem is fáj a sok sírásban!” Elismerőbb kritikát, nagyobb dicséretet nem is kaphatott a *hazafi-líraiságnak* e szenvedélyes hangvételű drámai megfogalmazása.

Ami mármost bennünket közelebről érdekel, az, hogy a szomorújátékot *Horváth János: Kisfaludy Károly és íróbarátai* című tanulmánya szerint Pesten elsőként csak 1820. május 8-án mutatta be a székesfehérvári társulat. Nyomtatásban is ekkor jelent meg a *Barátság és nagylelkűséggel* egy kötetben. Vagyis Gyulán hamarabb került színre, mint Pesten. Nyugodtan állíthatjuk, ez lehetett a dráma egyik legelső hazai bemutatója.

c) Érdemesnek tartjuk a megörökítésre, hogy 1846 nyarán *Déryné* is tagja volt a Gyulán vendégszereplő *Demjén*-féle társulatnak. Az akkor 53 éves színésznő túl volt már az emlékezetes fényes diadalokon, a mámorító sikereken. Új életcélját a „nem ragyogni — csak a mindennapit megkeresni” elvben fogalmazta meg, jóllehet a hálás vidéki nézők a főváros ridegebb közönségével ellentétben lelkesen tapsoltak még egy-egy sikeresebb alakításának. Megkopott hangja és művészete azonban nem hozta tűzbe a rajongó, névtelen dalnokokat már. Nem írtak hozzá ujjongó alkalmi verseket és lelkes dalokat, mint régen, amikor így áradoztak elragadó hangjának a „lét gondjait enyhítő” rendkívüli erejéről:

„Lesújt a földnek méjjébe
S fölröpít az ég kékjébe
Isteni dalod”

„Hol te ragyogsz, a művészet örök rózsái teremnek.”

Enyedi Sándornak a *Déryné erdélyi színpadokon* című, Bukarestben 1975-ben megjelent kötete is az alábbi szomorú valóságot közölte a szűk egy év múlva visszavonuló művésznőről: „1846 nyarán *Demjén Mihály* gyenge szintársulatával *Gyuláról Nagyváradra* érkezik vendéjátéokra. Nagyváradon sohasem rajongtak érte annyira, mint a többi vidéki városokban, nem csoda, hogy most, 53 évesen, egy szedett-vedett társulat tagjaként megbukott”.

Sajnos, a *Demjén*-társulat gyulai szerepléséről s benne *Déryné* játékának a fogadtatásáról nem tudósítottak a korabeli lapok.

d) A vándorszínészek tekintélye, társadalmi rangja, reputációja roppant alacsony szinten mozgott. A nagyközönség azt sem tudta, mi fán terem a színészet (*Petőfi* apja is azt hitte, színész fia „bukfenceket hány a közönség szórakoztatására”), holott a színpad honmentő és honépítő rendeltetése, hazafias tevékenysége számos élénk fantáziájú ifjat vont Thalia szolgálatába. *Vajda János* például azt állította, hogy „hazánk reményei” egyenesen azt hitték, hogy „nagy ember csak úgy lehet valaki, ha először színész lesz”. Ez a hit vezette talán *Arany Jánost* is a vándorszínészekhez.

Petőfi életútja és tüneményes, gyors sikere csakugyan sokat vonzott a színészi pályára, és a nagy költők, nagy színészek (*Vörösmarty*, *Bajza*, *Toldy*, *Szigligeti*, *Garay*, *Vajda Péter*, illetve *Egressy Gábor*, *Megyeri*, *Szentpéteri*, *Lendvai*, *Lendvainé*, *Laborfalvi*, *Bartháné* stb.) közismert barátsága, közös tiltakozása az operaénekesek aránytalanul magasabb fizetése ellen — a prózai színészek nagyobb anyagi megbecsüléséért — valóban rokonszellemmé tette a közönség szemében is az író és a színészt. Tévednénk azonban, ha a volt teológus *Ballára*, *Abdayra*, *Vajda Jánosra*, *Petőfire*, *Aranyra*, számos kiváló vezetőszínészre gondolva, a csupa művelt fők értelmes, okos társaságának gondolnánk a vándorszínész- társulatokat. Hogy mennyire nem így volt, arra *Petőfi* figyelmeztet, aki a következő találó képet festette a korabeli színészeletről:

... Ebéd után
Beiktatának ünnepélyesen
A társaságba — *nem kutatva: mi
Valék, deák-e vagy csizmadia?*
Másnap fölléptem a *Peleskei
Nótáriusban. Hősleg működtem
Három szerepben, minthogy összesen
A társaságnak csak hat tagja volt.*

*Kenyért keresni színészek leszünk,
Nem a művészet szent szerelmiből,
S haladni nincsen semmi ösztönünk.*

Az elenyészően kis létszámú, nehezen tengődő társulatok iránt — melyekhez időlegesen számos kalandvagyó, tehetségtelen ifjú csapódott — érthető módon viseltetett közönnyel a „nagyérdemű közönség”. A szemernyi hivatástudatot sem érző, tanulni, művelődni nem akaró csepürágó éhenkórászok képtelenek voltak beépülni és alkalmazkodni az esetleges rendezői elképzelésekhez. Akadályozták az egységes szemléletű értelmezést és színpadi játékot. Igazat kell adnunk Petőfinék, aki színházféltő aggodalmának ekként adott kifejezést:

Nem is hiszem, hogy a színészetet
Becsülni fogják, míg ez befogad
Minden bitangot, gaz sehonnait,
Kik a világnak söpredékei,
S itt keresnek biztos menhelyet.

Hogyan tudtak volna ezek lelkes publikumot toborozni a színházak pártolására? Lehettek-e igazi „apostolok az erkölcs mezején”, amikor képtelenek voltak arra, hogy megindítsák a szíveket? Nem tudtak „mosolyt vagy könnyeket” csalni a nézők szemébe.

A társulatok nagyrészének — kicsit miattuk is — sok szenvedés-kevés öröm jutott osztályrészül. Olykor még a jobban dotált vezetősínesz-törzstagok is bátorításra, vigasztalásra szorultak egy-egy balsikeres turné után, jóllehet őket — volt benne részük — eléggé hozzászoktatta már a kóbor élet a „ha nem csurran-cseppen” nyomorúságához. Aligha volt olyan csoport, amelyet nem kísértett meg egyszer-kétszer a felozlás réme, s ne szorult volna rá olyan egészséges életkedvű, a nehézségekre fittyet hányó vidám legényekre, kiknek volt elég hitük és erejük ahhoz, hogy talpraesettséggükkel, életrealitásukkal, optimista derűjükkel és túláradó érzelmi gazdagságukkal hitet öntsének a fásult keblű, megfáradt társakba. Olyanokra, akik önként vállalták a szép hivatás igézetében a színészi pályát és a vele együtt járó nélkülözést és nyomort, mint *Vajda János*, aki élete 15 hónapos vándorszínészi korszakában „egy ízben *Békésben* arra ébredt, hogy aznap nem lesz mit ennie”.

A szabadságharc idején a kis létszámú vándortársulatok felozlottak. A fiatalabbak bevonultak, hogy az élet színpadán legyenek hősök, vagy hősi halottak,

miként a makói *Szatmáry Dániel* vagy a kiváló jellemszínész, az ágyúja mellett elesett tüzemester: *Komáromy Samu*. Vérükkel igazolták, milyen mélyen érezték át a szabadság lánglelkű apostolának: *Petőfinek* az intelmét:

De amit színpadon
A népek hirdetünk,
Ne hazudtolja meg
A cselekedetünk.
Ha meg nem tesszük azt,
Ami föladatunk;
Akkor gyalázat ránk,
Színészek nem vagyunk.

Nem sikerült tisztáznunk, hogy a vidékünket járó szegényebb csoportok közül sikerült-e valamelyiknek átvészelnie — ha kisebb-nagyobb zökkenőkkel is — a „vihart”. Nem valószínű, pedig mind a hátszág lakossága, mind a katonai táborok népe szívesen fogadta volna, mondjuk így: igényelte volna a bátorító-vigasztaló szót és a felemelő emberi példákat.

*

Világos és Arad után viszonylag gyorsan talpra állottak a színtársulatok. A *Hont Ferenc* szerkesztésében megjelent *Magyar színháztörténet* szerint hamarosan „körülbelül húsz-huszonöt vándortársulat játszott országszerte. Ezek közül négy-öt felelősségérzéstől áthatott igazgató rendszeresen fizetett; komoly művészi teljesítményt nyújtó együttese volt, nemegyszer jó operai tagokkal, felszerelve kottatárral, könyvtárral. Más igazgatók kis, tíz-tizenkét személyes színészcsapattal járták az Alföld, a Dunántúl és Erdély mezővárosait”.

A nálunk megforduló társaságok ez utóbbiak közé tartoztak. Nem is hisszük nagyon, hogy az adott lehetőségek és körülmények között tudtak némi ünnepi hangulatot és lelkesedést kelteni. A hatalom ugyanis „a teremtő lelkek által keltett szomjúság forrását” könyörtelen eszközökkel igyekezett betömni és elapasztani. Ennélfogva a mély fájdalomából lassan ocsúdó és a polgári fejlődés útjára nehézkesen rátaláló Békés megyében — ahol különben sem volt erős gyökere és kellő becsülete a színháznak — aligha szaporodott „oltárainak tisztító lángjától . . . a szent tűzimádók serege”, hiszen nem melegíthette fel szívüket túlságosan sem a színpadra engedett művek érzelmi hőfoka, sem az együttesek művészi teljesítménye. Örök rejtély marad: a közönség egykedvű közömbössége ölte-e meg 1853-ban Orosházán *Szegedy Sándor* társulatát, esetleg annak szintelen, élettelen játéka, alacsony művészi színvonala, netán a kor kilátástalan szürkesége vetett véget neki.

A színpad ugyanis mindig a máé, a jelené. Rá van kényszerülve, hogy állandóan aktuális témákat feszegetsen. Ha nem ezt teszi, vagy ha ezt nem teheti, úgy automatikusan megszakad a kapcsolata azzal a közönséggel, amely izgató kérdéseire, égető gondjaira keres feleletet és vár értelmes, okos választ, tanácsot tőle.

A Világost követő parancsuralom jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a már több évtizedes, de csak ritka alkalmi előadásokra támaszkodó kapcsolat ne erősödhesen fel. Éberem örködött azon, mit játszhatnak a társulatok. A nagy sikerű hazafias darabokat — ne zavarják a síri nyugalmat — (*Bánk bán, II. Rákóczi Ferenc fogsága, Don Carlos, Egmont* stb.) egyenesen letiltotta a színpadról, másokat súlyos, nemegyszer értelemzavaró törlésekkel engedett csak a közönség elé. A járási főszolgabírók hivatalos kötelességévé tette az előadni szándékolt darabok mondanivalójának a felülvizsgálását. (Az első rendelkezések a társulatok teljes könyvtári állományának a tüzetes átfésülését is megkívánták.) Volt, hogy őket is szemmel tartatta és ellenőriztette egy-egy lojális érzelmű néző útján a bizalmatlan hatalom.

A szellemidéző asztaltáncoltatás és búfelejtető sírvavigadás légkörében, amikor a *Bach-világ* komikuma „apró adomákban” sziporkázott szét, eltűntek az élesen politizáló, nehéz veretű tragédiák, „szüneteltek” a retorikus hangú, vezércikk-ízű történeti drámák — „a múlt nagyságának emlegetése sértette az uralkodóházat”. A társadalmi drámák, színművek sem sugallhatták a roskadozó feudalizmus szükségzerű és kikerülhetetlen felbomlásának a hitét. Ez az előadásokat engedélyező megyei és járási uraknak is fájt volna. Az írókra nehezedő súlyos szellemi terror hatására szomorú változáson ment át a népszínmű is. Diadala fénykorában — a 40-es években — még a reformkor „szociális indíttatású javító szándéka” tükröződött benne, most, hogy a népiesség elvesztette korábbi politikai súlyát és jelentőségét, a műfaj értéke is devalválódott: „színpadi sallanggá” lett, s egy bizonyos „városi színházba járó réteg ízlését” elégítette ki. Elindult az elsekélyesedés Göre Gábor-i figurákhoz vezető útján.

Bécs félt a „bűnököt iszonyú törvényszéke elé idéző” színpad „igazságszolgáltatásától”, amely *Schiller* szerint általában „ott kezdődik, ahol a világi törvények köre véget ér”. Hatásának csökkentésére mindent elkövetett, jóllehet tapasztalhatta, hogy a kegyetlen terror nagyon aláássa tekintélyét. (Betiltani nem merte — tartott a nemzetközi felháborodástól és megőrzéstől.) Tekintélyének csökkenése már a szabadságharc idején is szembevetődött. Pesten — természetesen máshol is — „a német családokból született magyarok — ahogy ezt *Mátrai (Róthkrepf) Gábor Töredék jegyzemények Magyarország történetéből (1848—49)* című naplójában olvashatjuk — a legállhatatosabb szabadelvűek maradtak”, és tüntető megvetéssel viseltettek a Habsburg-uralom képviselőivel szemben. Ezen a látszólag paradox helyzetben a *Bach-rendszer* sem tudott sokat enyhíteni. Az elnémetesítő törekvéseket, továbbá a szabadságharc emlékét megsemmisíteni akaró rendelkezéseket mindenütt ellenséges érzéssel fogadták. Ugyanakkor a tehetetlen, vérszomjas hatalom vak dühében mindenbe belekötött. „Bezáratni rendelte” a kaszinókat az ott „tapasztalt politikai viták és egyéb visszaélések és kihágások megakadályozása” érdekében. Csak jótékony célra adott „kivételes” engedélyt álarcos bálak tartására (ellenőriztette a bevétel hovatfordítását is), a rendezők büntetőjogi felelősségévé téve, hogy azokban egyetlen olyan jelmezt sem használhatnak, amely a forradalom és a szabadságharc emlékét idézi. Előírta, hogy a „művészek, zenészek színészek előadást csak útleveleik felmutatása után tarthatnak — másként engedély nem adható nekik”. Adatokat gyűjtetett a nyilvánosan megidézett, de az idézésre meg nem jelent

Egressy Gáborról, ki „mint Kossuth-korabeli forradalmi kormánybiztos” a szabadságharc idején Csongrád megye politikai vezetője volt. Még Békés megye főnökét is felkérte: fürkéssze ki, s közölje mielőbb, „a fentebb nevezett lázadóknak

- a) származási jegyzékét és személyes leírását,
- b) jelen tartózkodási helyét,
- c) vagyonát,

d) forradalmi működését és hatását, s pedig ezen adatokat alkalmas tanúk hitvallomása s esküvel erősítése által, s . . . okiratokkal a lehető legkörülményesebben támogatva”. Egy hét múlva, 1850. júl. 2-án *Stachó János* megyei főnök el is küldte *Cseh Eduard*nak a nemleges jelentést, utalva arra, hogy nevezett „kormánybiztosi működése e megyére legkisebb részben sem . . . vonatkozott, ennél fogva mint itt nem ösmeretes, sem származása, sem vagyona, sem egyéb körülményei iránt itten tudomás nem szerezhető, kivéven azon általános és hírlapokban is olvastatott hírt, miszerint ő a forradalmi menekültekkel együtt török földön légyen.”

Nem sokkal ezután „a legnagyobb szigorral” ellenőriztette *Veszter Sándort* (Párizsban szerzett nagy érdemeket a 40-es években a magyar előadóművészetnek) és azokat „a számkivetésből visszajött, vagy börtönből kiszabadult zenészeket és táncosokat, kik a forradalmi párt érdekében működtek”. Nem bízott a vándorszínészekben sem. Úgy tűnik, joggal. Nemcsak a társulatok ruha-, kellék- és színműtárát vizsgálhatta át, így akarván megakadályozni lázító eszmék terjesztését és „forradalmi jelvények, öltönyök, díszletek” színpadi használatát, hanem szemmel tartatta a színészeket is. Gyanús volt mindenki. Meghökentő, de igaz: még „a *Rózsa Sándor*-féle spenserek (spencer: testhez simuló rövid kabát) viselését” is betiltotta, sőt a „gyulai levélhordó szakállának leberetváltatását” is elrendelte. Az erre vonatkozó intézkedések ma is olvashatók a megyefőnöki iratok között a *Békés Megyei Levéltárban*. Ezek után nem meglepő, ha a hol itt hol ott felbukkanó vándorszínészeket megkülönböztetett figyelemre méltatta.

1852-ben a nagyváradi „rendőrigazgató” a Békés megyei származású *Darvas László* volt politikai fogoly bekísérését adta parancsba a „helybeli — azaz gyulai — csendőrparancsnokság” vezetőjének, majd a következő nyáron „a *Pázmán (Mihály)* színigazgató alatt lévő társaság tagjaira, különösen *Füzy Kálmán* és *Hevesy Imrére* (utóbbi körösladányi illetőségű volt), kik Guerilla proclamatiók terjesztésével erősen gyanúsítatnak” kért *szoros felügyeletet*.

Az állandó létbizonytalansággal küzdő, sokat zaklatott és örökös rettegésben tartott vidéki társulatok elkeseredett élethalálharcának a kora volt ez, amely heroikus helytállást követelt minden együttestől. Művészi válságuk már akkor elkezdődött, amikor a felügyeleti jogot a rendőrhatalóságokra bízták. Ezzel egy időre megbénult a drámaírás is. Az általunk vizsgált rövid időszak „az irodalom dermesztő tele” lett, amelyben az élet megszegyenítette a költői világ gyönyörű eszményeit — a reménytelenség megölte a hitet és a jövőbe vetett bizalmat. A tragikus bukás kegyetlen lidércnyomása alól nehezen szabadult a lélek. Kevesen voltak, akiket írásra ösztönzött a szolgálattudat és a csalhatatlan

felismerés: „Nem lehetnek olyan mostoha napok, melyekben a munka, a szorgalom gyümölcsöt ne teremjen”.

Mondjuk ki nyíltan: az osztrák hatalom szinte kéjelgett a súlyos, megtorló intézkedésekben. Már 1850-ben megjelent „a színésztársulatok szabályszerű felügyeletének rendelete”, amely a korábban említett útlevélkényszer mellett egyben az egyes művészek, színészek, zenészek „működésének a mikéntjét” is szabályozta. 1851-ben két újabb rendelet látott napvilágot. Az egyik az engedélyeztetés módját fogalmazta meg, kimondván „miszerint azon esetben, ha ugyan azon egy hirdetményben több színi előadások tétetnek közhírré, azok mint ugyanannyi hirdetmények esnek bélyegilleték alá”. A másik a társulatok vagyontárgyainak, kellékeinek, színészeinek és alkalmazottainak a tüzetes ellenőrzését követelte meg. Majd 1852-ben a *Színházi Rendtartás (Theater Ordnung)* jött. Ez megszabta, hogy csak olyan csoportok kaphatnak játékgengedélyt, amelyek alávetik magukat a „német színházi egyesület” szabályainak, s csatlakoznak is hozzá. Megkövetelte, hogy a hazai szerzők ún. *eredeti* műveit csak a központi (pesti) cenzor előzetes engedélyével adják elő; a külföldi drámaírók alkotásairól pedig akként határozott, hogy azokat az igazgatók és rendezők — a bécsi színházak műsorterveihez igazodva válasszák ki, az ott használt és engedélyezett szövegek alapján tanítsák be és vigyék színre. 1853-ban, amikor a *Nemzeti Színház* élére *Albrecht* főherceg „aulikus főurakból álló bizottságot (ún. Comitét) nevezett ki”, az országos katonai és polgári kormányzóság azt tudatta a Békés megyei közigazgatási hatósággal, hogy a „színházak feletti felügyelet” őt és rajta keresztül a megyei főnököket illeti, s a „jövőre nézve a színi előadások tárgyában teendő jelentéseknél (az is) kiteendő, hogy valyon magyar vagy német előadások történnek-e, s a népre nézve (azok) politikai vagy rendőri tekintetben minő hatással bír(nak)”.

A rendeletek előírásait szigorúan betartották mind a társulatok igazgatói, mind az ellenőrzéssel megbízott megyei urak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a színpad a maga nagyon megnyirbált lehetőségeivel aligha erősítette a nemzeti öntudatot. Pedig tett rá nemegy kísérletet. Erre következtethetünk abból az iktatókönyv alapján ismert bizalmas intézkedésből (a rendelkezés szövege, sajnos, hiányzik), amely már 1851. október 6-án szigorú felügyeletet kért „mindenféle forradalmi symbolicus előadásokra, s azokat megakadályoztatni rendeli”. Nem hozott túl sok sikert az a kísérlet sem, amely távoli múltba vetített, esetleg idegen történelmi-társadalmi viszonyok között játszó, vagy időtlen bohózatok segítségével igyekezett eleven kapcsolatot kiépíteni a jelen aktuális problémáival. Ez sem volt veszélytelen. A közönség spontán reagálása, tetszés- vagy nemtetszés-nyilvánítása, a szemek néma találkozása, cinkos mosolya nem tévesztette meg sem a túlbuzgó magyar, sem a magyarul tökéletesen nem tudó, idegen ajkú ellenőröket.

A vándortársulatok igazgatói eleinte nem tulajdonítottak túl sok jelentőséget a rendeleteknek. Igyekeztek nem venni tudomást róluk. Abban bíztak, hogy a törvény nem tudása mentesíti őket a kötelezettségek és büntetések alól. Meg aztán a kását sem eszik olyan forrón, ahogy megfőzik. Néha még a tekintélyesebb csoportok is fittyet hánytak az előírásokra. Erre utal *Bonyhády Gyula* megyei főnöknek 1852. októberében a magyvárad katonai parancsnoksághoz

küldött jelentése, amelyben nemcsak azt közölte, hogy „hatósága területén állandó színigazgatóság nincs”, hanem azt az eleve elképzelhetetlen tényt is, miszerint a „jelenleg ideiglenesen itt működő — értsd: Gyulán — Arad — kolosvári dalszintársulat (vagyis a színikerület vezető együttese) igazgatósága irányában . . . e tekintetben kellő óvatossággal megtett tudakozódás után ki-tűnt, hogy az *nem csak hogy csatlakozva nincsen a német színházi együlethez, de még annak helyzetéről sincs legkisebb tudomása is*”.

A vakszerencsére bízott félszeg próbálkozásoknak az ideje nem tartott sokáig. A társulatok tevékenységének szigorú „szemmel tartását” kezdettől fogva elsőrendű politikai kötelességüknek tartották a kerületi és a megyei hatóságok. A vándorszínészek ugyanis az információ: a hírszerzés és továbbítás nehezen ellenőrizhető eszközei lehettek a telefont és távirót nem ismerő Bach-korszakban. Tudták ezt a tüzetes felügyelettel megbízott járási főszolgabírók is, akik — ahogy a fennmaradt iratok tanúsítják — a legapróbb részletekre is kiterjedő alapossággal látták el feladataikat. Nagy gonddal vizsgálták felül a színészek útlevelének és a társulatok működési engedélyének érvényességét, az egyes csoportok tagjainak erkölcsi-politikai magatartását, emberi kapcsolatait, az előadásra kijelölt helyiségek (vendégfogadók báltermei) alkalmasságát, a bemutatásra szánt darabok szövegét, a bélyegilleték lerovását az előadások zavartalan lefolyását, a távozás előre ismertetett dátumának betartását és a távozás körülményeit.

Két év leforgása alatt (1852—53) egyedül a Békés megyei főnökség 4 útlevelet (*Hevesy Imre* — útlevelét a munkácsi csendőrség vonta be — *Darvas László, Lendvay Samu, Vadné Dáin Borbála*) és két darab 1—1 évre szóló működési engedélyt (*Láng Boldizsár* és *Demjén Mihály* társulata számára — utóbbinak ideiglenest is) adott ki vagy továbbított a konkrét időtartamra és városra érvényes tartózkodási és előadási engedélyeken kívül.

A felügyeleti joggal felruházott szervek a pedáns bürokraták következetességével kísérték nyomon az együttesek útját. A megyei főnök előre tudatta az illetékes főszolgabíróval, kinek és mennyi időre adott játékgengedélyt. Közölte, hogy a csoport hol köteles tartani a színi előadásokat. Figyelmeztette: az igazgatónak késedelem nélkül jelentenie kell a társulat megérkezését, hogy a szolgabíró vagy a helyettese még az előadások megkezdése előtt elvégezhesse a kötelező hivatalos ellenőrzést. Ezt egyik fél sem mulasztotta el. Csak a tételes vizsgálat sikeres lefolytatása után kapott engedéllyel kezdhette meg az igazgató a nyitó előadás propagálását, és tehetette közhírré a további programot. Végül a főszolgabíró kötelességévé tette, hogy a további ügyintézés megkönnyítése és a társulat gondos megfigyelése céljából a direktor bejelentése alapján jelentse a kerület parancsnokának a színésztársaság távozásának pontos időpontját, megnevezvén egyúttal a következő állomáshelyét is.

A megtett intézkedésekből és hivatalos jelentésekből — kurrensékből — sok mindenre lehet következtetni. Világosan érzékelhető például, hogy a színházpártolók száma a megye székhelyén: Gyulán volt a legnagyobb. Nem véletlen ez, annak ellenére, hogy a város jelentős német és román anyanyelvű lakossággal rendelkezett. Itt volt mégis a legmegalapozottabb a színházkultúra. Egyrészt, mert itt élt a megyei értelmiség zöme, másrészt mert a tehető „német-

gyulai” polgárok — mereven elhatárolni akarván magukat a Habsburg hatalom embertelenségétől — a nemzeti kultúra lelkes pártolói lettek. Ennélfogva még a nehezen tavaszodó rideg téli világban sem csökkent a magyar nyelvű színi előadások törzsközönsége. Sőt. Az időnként fel-felbukkanó csoportok magvetése nyomán igényes publikum nevelődött, s a színházszeretet generációról generációra szállt. Úgyannya, hogy német együttesek tevékenységéről nincs is tudomásunk.

1852-ben — igen sokat mondó adat — már négy teljes hónapon át (január 4—május 8) szórakoztatta *Demjén Mihály* társulata a gyulaiakat, pedig a tudósító ekként vélekedett játékukról:” A színészek több időt szentelhetek volna szerepeik betanulására, s az *izé-féle szövegfoldozások* elmaradhattak volna”. A nyár vége felé újabb színészgárda jött: a *Havi Mihály — Szabó József — Kacsvinszky János* igazgatók vezette *Alföldi Dal és Színtársulat* (valószínűleg őket titulálta a megyefőnöki jelentés *Arad—kolozsvári Dalszíntársulatnak*):

Ez volt a vidék legerősebb társasága ekkor. A statisztákon és a műszaki személyzetten kívül 70 működő tagot számlált. Magától értetődő, ennyi színészt, ilyen hatalmas társulatot huzamosabb időre nem fogadhatott egy-egy vidéki város. Tudta ezt az aradi színház vezetősége is, és az erőket okosan és arányosan megosztva, általában két önálló csoportot indított útnak. S milyen kiváló erők szerepeltek még így is bennük! A Gyulán (Temesváron, Nagybecskereken és Lugoson) turnézó csapatban kapott helyet például a finom modorú, lágy, behízelgő hangú *Prielle Kornélia* férjével: a legragygóbb színészegyéniségek közé sorolt *Szerdahelyi Kálmánnal*, de itt lépett fel az európai híru drámai és koloratúrsoprán *Schodelné Klein Róza* is *Meyerbeer* ismert operájában, *A prófétában*, amelyet az éppen Gyulán tartózkodó *Erkel Ferenc* dirigált. Lehet, hogy *Schodelné* is a nagy zeneszerző orvos-bátyjának: *Erkel Rezsőnek* a szíves vendégszerzését élvezte most is, mint 1849-ben?

A hagyomány úgy örzi, hogy ez a prózai darabok és dalművek (operák) igényes bemutatására egyaránt alkalmassá tett elsőrendű együttes nem a *Korona* vendéglő udvarán, nem is „a megyeházával szemközt lévő egykori főszolgabírói lak és a földszintes r. kath. bérház közötti udvaron fából rögtönzött színpadon” játszott, — szívesen szerepeltek itt nyáron a műkedvelő és hivatásos csoportok — hanem a grófi lovardában. Így kívánta az opera műfaja is. Kellő hangerősítő híján, az utcák kellemetlen zaját kiszűrni nem tudva, a szabadtéri előadások művészi hatásfoka és élménye nem vetekedhetett a zárt termékével. De így volt jobb az előadóművészek hangjának a kikímélése szempontjából is.

Sajnos, a megye többi népesebb településéről nem tudhatunk ilyen kedvező képet adni. Békésről és Mezőberényről, ahol korábban több társulat is megfordult, nincsenek megbízható adataink; a szépen fejlődő Orosházán — mint mondtuk — feloszlott egy kis igényű, szerény vállalkozás; Békéscsabáról pedig, amely létszámát tekintve jóval megelőzte a megyeszékhelyet, azt jelentették ekkor a megyefőnöknek, hogy a *Demjén-féle színésztársaság* „mielőtt a főszolgabíró az elrendelt vizsgálatot megtehetette volna”, Gyulára költözött át. Egyedül Szarvas tudta megőrizni azt a színvonalat, azt a színház iránti szimpátiát, amit 48 előtt elért. Erre mutat, hogy 1850-ben *Tóth János* társasága (eddiggi tudomásunk szerint ez volt az első színi együttes, amely Világos után felkereste

a megyét) augusztus 10-e és 31-e között hetenként négyszer szórakoztatta a közönséget, mialatt nem kevesebb mint 13 darabot mutatott be, ahogyan ezt a Réthy Lipót tipográfiai műhelyében nyomtatott plakátok alapján regisztrálni tudtuk.

Magát az igazgatót is meglepte a nem várt érdeklődés. Ezt olvashatjuk ki az utolsó előadás plakátján található szövegből, amely *Szigligeti* „itt még nem adatott legújabb énekes színművét”: a *Liliomfit* ajánlotta ekként „magas részvét” — értsd: önkéntes adakozás — szerinti „bemeneti díj” fejében: „Magyar színészetünk nagy kegyű Ápolói! Társaságom irányában tanúsított eddigi pártfogásuk bírt arra, hogy jeles színiköltőnk’ Szigligetinek — jelenleg még sok költségbe jött, ezen legújabb művét Pestről meghozatván, mintegy hálaáldozatul fölmutassam. Nem csüggedvén reményem, miszerint úri jelenlétük, s kegyes részvétükkel szerencséltetik a ma este jutalmazandó hálás szolgáljok — *Tóth Jánost*.

A rokonszenves együttes sorsáról nincsenek további adataink. Kétségtelen azonban, színvonalas játéka jelentős mértékben közrejátszott abban, hogy a művészi kiviteltek tekintve többször is megrótt *Demjén-társulat* egy teljes hónapot (május 8—jún. 11.) tölthetett itt, a *Bárány* vendéglő nagytermének színpadán.

A szabadságharc utáni első fél évtized alatt a következő hivatásos színjátszó csoportok működtek Békés megye területén:

Időpont	A társulat neve	Fellépésének helye
1850. augusztus	Tóth János társasága	Szarvas
december	Demjén Mihály társasága	Csaba
1852. jan.—máj.	Demjén Mihály társasága	Gyula, Szarvas
szeptember	Alföldi Dal- és Színtársulat	Gyula
1853. júl.—aug.	Szegedy Sándor társasága	Orosháza
augusztus	Láng Boldizsár társasága	Szarvas
november	Demjén Mihály társasága	Gyula, Csaba (felváltva)
1854. június	Demjén Mihály társasága	Gyoma (8 előadás)
		Körösladány
június	Nyíry György társasága	Csaba
1855.	Pázmán Mihály társasága	Szarvas

Nem állítjuk, hogy a felsorolás hibátlan és teljes. Az összeállításához ugyanis csak a megyefőnöki iratokat vettük figyelembe. Az engedélyeztetés és a felügyelet jogának a kerületi és a megyei katonai parancsnokságokra történt átruházásával könnyen előfordulhatott, hogy nem egy igazgató a Nagyváradon kapott engedéllyel egyenesen a járási főszolgabírónál jelentkezett, kikerülve a megyei közigazgatósági hatóságot. A járási főszolgabíróságok levelezésének átvizsgálásával tehát feltehetően több, eddig ismeretlen adat birtokába jutnánk. Erre mutat a *Demjén-társulat* 1854. évi gyomai és körösladányi fellépése is, melyekhez *Lakatos Károly* szarvasi, illetve a szeghalmi főszolgabíró adott engedélyt. Megerősíti ez ama feltevésünket is, hogy az egyes csoportok — elsősorban a kis létszámúak és ennél fogva mozgékonyabbak — ilyen jogositvánnyal tarsolyukban a mezővárosokon, járási székhelyeken kívül több népesebb községbe is

el-ellátogathattak. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy *Demjének* már 1852-ben a gyulai 4 hónapos tartózkodásuk alatt is megfordultak a környező falvakban.

Az engedélyezés alapjául szolgáló beadványok: ezek a finomkodó, udvarló stílus nyelvi fordulataival, idiómáival gazdagon felcicomázott „esedezőlevelek” valójában a nyomornak és kiszolgáltatottságnak a kifejező dokumentumai. Kellemedő mesterkéltységük még a szolgálai hízelgő, „tekintélytisztelő” kérvények hódoló hajbókolását is felülmúlja. Mégsem egyszerű stílusgyakorlatok; nem a színészi pálya rendkívüliségét hivatottak igazolni, inkább a festett vézést. Makacs élniakarásról, jövőért aggódó felelősségtudatról árulkodnak, megértést, támogatást kunyerálnak. Nemes, emberbaráti gesztust, kíméletes bánásmódot, irgalmat és részvevő szánalmat kérnek maguk és csoportjaik számára a mélyen megalázkodó igazgatók. Akkor tudatosodik ez különösen bennünk, ha a társaságok szegényes ruhatáráról készített leltári kimutatásokat tanulmányozgatjuk, vagy a róluk írt fősolgabírói észrevételeket olvassuk. Igazolásképpen idézzünk néhány idevágó bizonyítékot!

1852 januárjában pl. a megyefőnök — *Kis Antal* gyulai fősolgabíró tájékoztatása alapján — így számolt be a *Demjén-társulat* ruha- és jelmeztáráról: „A véghez vitt elővizsgálat nyomán kitűnt, hogy a színésztársaság ruhatára elszegényedett állapotban van — azok közt tiltott ruhadarabok nem találtattak; többnyire kopott díszköntösökből áll, melyek színi előadások alkalmával hősies szerepekre használtatnak”.

A nagyváradi katonai parancsnokság nem érte be ennyivel. Konkrétumokat követelt. A következő, a *Szegedy-társulatról* küldött jelentés ennek megfelelően már tételes felsorolást adott a ruhatári készletről. Az 1853. augusztus 3-án felvett és *Pólner Lajos* aláírásával hitelesített „jegyzék” az alábbi sivár állapotot rögzítette:

„Folyószám	A ruha minősége	darab	pár
1.	Fekete dominó	3 drb.	
2.	Fekete dóka rózsaszínnel feldíszítve	6 drb.	
3.	Fekete spenczel fényesítve	2 drb.	
4.	Fekete rövid bugyogó	4 drb.	
5.	Rózsza szín bugyogó	2 drb.	
6.	Vörös bugyogó	2 drb.	
7.	Trikó nadrág	4 drb.	
8.	Sárga csizma		1 pár
9.	Fekete sapka	3 drb.	
10.	Fekete és rózsza színű kalap	3 drb.	
11.	Rózsza színű sapka	2 drb.	
12.	Fekete ing és gatya		2 pár
13.	Fehér ing és gatya		1 pár
14.	Inas frak (sic!)	2 drb.”	

A jegyzékben felsorolt ruhadarabok ismertek a mai színpadon is. Magyarázatra csak a dominó és a dóka szorul. Ezek ugyanis ma már alig ismertek. Dominónak a fekete vagy színes selyemből vagy bársonyból készített,

mindenekelőtt álarcos bálokon viselt, bokáig érő, úri és női felöltöket, kámzsás köpönyegeket hívták. A titokzatosságot és rejtélyességet kedvelő romantikus darabok nélkülözhetetlen kelléke volt. Viselőjét úgy eltakarta, hogy nehezen lehetett felismerni. Dókánynak (doka), dókának ugyanakkor a mikádószerű 3/4-es prémes férfi- vagy női kabátot nevezték. A szónak ismertebb alakja a daku; ez azonban manapság már mindenféle rissz-rossz kabátot is jelent.

A *Nyíry-féle* társulat jóval választékosabb kelléktára sem nyújt túl vigasztaló képet, ámbar összehasonlíthatatlanul gazdagabb lehetőséget kínált az egyes darabok korhű megjelenítésére. Mégsem lehetett könnyű dolga az együttes rendezőjének, amikor az illúziókeltés érdekében a ruhatárból egy-egy régebbi korban játszó színműhöz egységes hatású jelmezeket és kellékeket válogatott. 1854-ben, ahogy ezt a „*Színpadi kelékek (!) Név sora*” igazolja, „az előadandó Szindarabokhoz megkívántató minden díszleteken” kívül — ezeket nem részletezte a kimutatás — a következő, „Ruha tárban található ruha darabok” képezték a társaság tulajdonát:

- „ 6 magyar fényes öltöny,
- 6 Rokokó fényes öltöny,
- 4 fekete zarándok köpeny,
- 6 török bugyogó,
- 8 kurta fényes rokokó nadrág,
- 2 fényes prémes magyar mente,
- 2 selyem spanyol palást,
- 1 nagy veres Próféta köpeny,
- 5 nagy szegű Lengyel sapka,
- 4 magyar kalpag,
- 12 Bányász öltözet,
- 6 Spanyol barét,
- 6 darab Spádé fából,
- 2 Inasi öltöny,
- 2 csíkos öltözet,
- 2 fényes aldeics öltöny,
- 1 Pánczél”

A társulat, amely később többször is visszajött még a megyébe (1856-ban és 1860-ban pl. Gyulán vendégszerepelt), felszereltségét tekintve bizonyára a jó közepesek között foglalt helyet. Egyik-másik előadáshoz (*Egri nő, Bányarém, A próféta* stb.) szinte minden fontosabb jelmeze megvolt. Szívesen játszott idegen operákat és drámákat, ahogy ezt a különböző spanyol, lengyel, altdeutsch — ónémet — török kellékek: öltönyök, fényes rokokó nadrágok, török bugyogók, lengyel és spanyol sapkák (baréto) is erősítik. De rendelkezett magyar darabokhoz szükséges ruhákkal és eszközökkel is (magyaros öltönyökkel, prémes mentéssel, kalpagokkal, bányász ruhákkal, inasi öltözékekkel, páncéllal, spádékkal — azaz mindkét oldalán éles acélkardokkal — igaz, csak fából imitálva). Hogy az egyes színészeknek milyen gazdag saját ruhatáruk volt (volt-e egyáltalán, vagy a tulajdonosok nevének említése nélkül ezeket is tartal-

mazta a lajstrom?) arról a hivatalos iratok nem szólnak, bár a visszaemlékezések, naplók lépten-nyomon arról tudatnak, a vándorszínészeknek még a következő évtizedekben is többnyire önmaguknak kellett gondoskodniuk a szerepükhöz illő ruhákról és kellékekről. Költséges multság lehetett ez. A jó megjelenés, az ízléses, szépen megvarrt ruha a színpadi hatás és siker alapvető tényezője, nagy figyelmet érdemlő biztosítéka volt. A hivatásukat szerető öntudatos színészek és a tetszeni, hódítani akaró színésznők régtől fogva tudták ezt, s érte nemegyszer jelentős anyagi áldozatot is hoztak. Nem csoda, ha a jó szabót, aki mellesleg kisebb-nagyobb színpadi szerepet is kapott, a társulatok egyik legnélkülözhetetlenebb tagjának tartották mind a színészek, mind az igazgatók.

Sajnos, több olyan konkrét tényeket rögzítő, abszolút pontos ruhatári jegyzéket, mint amilyen a *Szegedy-* és a *Nyíry-*társulaté, nem őriz a megyei levéltár. Ennyi is elegendő azonban ahhoz, hogy a megyénkben ekkor játszó kis- és középszerű együttesek kopottas és szűkös ruhatári állapotára, készleteire következtetni tudjunk. Arra sincs észrevétel, akadt-e olyan csoport, amelyik át merte volna hágni a *Törvény- és Kormánylap* 1851-es évfolyamában megjelent „színházi törvény határozmányait”. Találtatott-e megyénkben olyan színész, aki a ruhatár hivatalos ellenőrzése után más jelmezt vagy öltönyt használt a színpadon? Ezt ugyanis — különösen ha egy kicsit is emlékeztetett a szabadságharcos viseletre — azonnal jelentenie kellett a főszolgabírónak, akinek nemcsak azt tette törvényes kötelességévé a megyefőnök, hogy a leltárt felvegye és a ruhatárt ellenőrizze, hanem hogy a „nagypróbák és előadások alkalmával” ő vagy a helyettese mindenkor jelen legyen. Örködniük kellett afölött, hogy „minden, jelen körülményekben még igen fogékony kedélyek ingerlésére hatók mellőztesenek”. Olyan szükségszerű óvintézkedésekről és azok esetleges foganatosításának a módjáról is gondoskodniuk kellett tehát, melyekkel” a legcsekélyebb politikai demonstráció is, mely nem gyakran az ily előadásoknál kitsinységből látszókból szokott eredni”, elfojtható és megakadályozható legyen. Természetesen ha ennek ellenére is előfordult volna valamilyen rendezavarási kísérlet, úgy arról: annak keletkezéséről és lefolyásáról, illetve az alkalmazott intézkedésekről, azok hatásáról, nem utolsósorban a közönség érzelmi-hangulati reagálásáról a főszolgabíróknak „kimerítő tudósítást” kellett készíteniük.

A szigorú rendelkezés nemcsak a jelmezre és a díszletre, hanem az előadott darabok szövegére is vonatkozott. Ez érdekelte legjobban a megyefőnököt. Erre vall az a rendelkezése, miszerint adott alkalmakkor a járási hivatalok egy-egy képviselője jelenjen meg a „nagypróbákon” — nemcsak az előadásokon —, s méginkább az az egyszerűen teljesíthetetlen parancsa, amely a társulati könyvtárak minden egyes darbjának a bírálatát követelte meg tőlük. A jegyzék egyik erre kijelölt rovatában kellett volna tudatniuk: a darabok „szövege, illetőleg tartalmában nem léteznek-e tiltott célzatok, melyek a felsőbb rendeletek szellemével összeütközésben állnak”.

Elképzelhetjük, mennyi fáradságot, milyen hatalmas lekötöttséget jelentett a járási szolgabírók számára egy-egy társulat fogadása és felügyelete. Ha tökéletesen elegendő akartak tenni főnökük rendelkezéseinek, úgy alig-alig jutott idejük egyéb hivatalos kötelességek ellátására. Menekültek is a könyvtár teljes állományának a politikai értékelésétől, s csak ilyen és ehhez hasonló jellemzésre vállal-

koztak: „A jegyzékben foglalt 318 színműre (azokat az idő rövidege miatt által nem olvashatván) a kívánt észrevételt meg nem tehettem; minden színdarab azonban az előadás előtt hivatalomnak beadatván, általában felolvastatik, s csak jóváhagyásom után kerülhet színpadra — az előadás alatt pedig vagy személyesen, vagy pedig tisztai társam által ügyelek és ügyeltetek; az eddig előadott színművekre nézve jelenthetem azt is, hogy azokban tiltott célzatok, melyek a felsőbbi rendeletek szellemével összeütközésben állanak, lappangani nem tapasztaltattak”.

A *Demjén*-társulat könyvtárának „szám és címszerinti jegyzékét” — mert róla van szó —, sajnos, Nagyváradra továbbította *Bonyhády Gyula* megyefőnök, ennél fogva nem tudhatjuk, valójában hány mű volt benne. A megadott darabszám ugyanis annyira magas, hogy joggal hisszük: az igazgató a szereptanulás megkönnyítése végett mindazokból a művekből, melyeket az ő kis létszámú társulata is előadhatott, egyszere több példányt is beszerzett.

A fentebb említett magas kötettség teljesíthetlenné tette a megyefőnöki parancsot, és ésszerű módosításra kényszerítette az irányító-ellenőrző főhatóságot. Meg kellett elégednie a pontos leltár beadásával és az előadásra szánt művek szigorú cenzúrázásával.

Az általunk vizsgált korból csupán egy teljes könyvtári kimutatást ismerünk. Mindössze az egyötöde ez a *Demjéné-kének*. A *Szegedy*-féle társaság állagát rögzíti, s összesen 65 művet sorol fel, egyetlen esetben sem utalva duplumokra — másodpéldányokra. Fontos, hézagpótló dokumentum: jól érzékelteti, milyen művekre épült a Bach-korszak legelején a vidéki színházak tevékenysége, milyen drámáktól vártak közönségsikert az igazgatók.

A 65-ből eddig 6-nak nem sikerült megállapítanunk a szerzőjét. Tőlük függetlenül, tisztán a bibliográfiai adatok ismeretében is az a határozott véleményünk azonban, hogy az adott körülmények között, a kamaratársulatok lehetőségeit is figyelembe véve, valóban a kortárs irodalom jól hasznosítható anyagát tömörítette a kis könyvtár. Nem épített a klasszikusokra: egyedül két *Molière*-darab (*Botcsinálta doktor*, *Don Juan*) kapott benne helyet *Meyerbeer* nagy tekintélynek örvendő operája: a *Proféta* mellett. (Nem tartjuk valószínűnek, hogy *Szegedyék* előadták.) A klasszikus görögöknek és a római *Plautus*nak, a vérbő reneszánsz komédia nagy képviselőjének: *Machiavellinek* aztán *Lope de Vega*-nak, *Ben Jonson*nak, *Shakespeare*-nek, *Calderon*nak, továbbá a klasszikus francia dráma két kiemelkedő alakjának: *Corneille*-nek és *Racine*-nek meg a XVIII. századi *Beaumarchais*-nak, *Goldoninak*, majd *Goethenek*, *Schillernek* és *Lessing*-nek a hiánya ellenére sem minősíthető silánynak az a szellemi háttér, amelyet a kis könyvtár képviselt. Nélkülük is akadt jó néhány jól csengő név a lajstromban. Ott volt a kor divatos színpadi szerzője, a valóságos társadalmi problémák ábrázolásától félő *Kotzebue* és a *Lumpácius Vegabundus* ma is élő témáját színpadra vivő bécsi *Nestroy* (1943-ban *Heltai Jenő* is feldolgozta a témát), nem beszélve a francia drámatechnika nagy megújítójáról, a szórakoztató jellegű realista színpad sokáig egyeduralgoló egyéniségéről: *Scribe*-ről, a sokoldalú tehetséggel megáldott *Gautier*-ről, meg a cselekményt ügyes kézzel bonyolító, roppant termékeny *Dennevery*-ről és a vele együtt dolgozó *Dumanoir*-ról, aztán a *Scribe* közvetlen baráti és alkotó köréhez tartozó, liberális *Bayard*-ról és a

nőkérdésről értekező és előadásokat tartó *Legouvé*-ről. Hangos volt nevüktől a korabeli Európa színi világa.

Az 1853. augusztus 3-án benyújtott „*Jegyzéke Orosháza helységébe működő magyar színészi társulat szín darabjainak*” című igazoló irat alapján a következő drámai alkotások közül kerülhettek ki a *Szegedyék* által bemutatott darabok:

„Folyószám	A szín darab	minősége
1.	Átok hatalma	dráma
2.	Az elbűvöltek	vígjáték
3.	Családi dráma	dráma
4.	Csikós	énekes színmű
5.	Don Caesar	színmű
6.	Elátkozott herceg	vígjáték
7.	Egy szekrény rejtelve	énekes színmű
8.	Egy kis kaland	vígjáték
9.	Éva asszony unokája	vígjáték
10.	Falábú kérők	vígjáték
11.	Főúr és pór	dráma
12.	Farsangi oskola	vígjáték
13.	Griseldis	dráma
14.	Garabontziás Diák	vígjáték
15.	Hiszentsak tréfa	dráma
16.	Házassági három parancs	vígjáték
17.	Hazatértek	dráma
18.	János kulatsa	vígjáték
19.	Két Bartsai	dráma
20.	Két pisztoly	énekes színmű
21.	Külföldiek	vígjáték
22.	Kísértetek	dráma
23.	Kints keresők	dráma
24.	Liliomfi	énekes vígjáték
25.	Legjobb orvos a házasság	vígjáték
26.	Mari, egy anya a népből	dráma
27.	Marsan hercegnő	dráma
28.	Ne nyúlj a királynéhez	vígjáték
29.	Nők köztársasága	vígjáték
30.	Nőtlen férj	vígjáték
31.	Örökség	dráma
32.	Rab	dráma
33.	Szép juhász	énekes színmű
34.	Szököt (sic!) katona	énekes színmű
35.	Szép molnárné	vígjáték
36.	Zarándok	dráma
37.	Zsidó	színmű
38.	Elégtétel	színmű
39.	Két feledékeny	vígjáték

40.	Bot csinálta doktor	vígjáték
41.	Mókus a kandallóba	vígjáték
42.	Stibor vajda	dráma
43.	Táncz vigalmak	vígjáték
44.	Svatopluk	színjáték
45.	Nevelő ezer baj közt	vígjáték
46.	Lumpáczi vagabundus	vígjáték
47.	Nyelv prity	vígjáték
48.	Marcsa, az ezred lánya	vígjáték
49.	Rokkant huszár	vígjáték
50.	Véres örökség	dráma
51.	Próféta	dráma
52.	Petri gulyás	vígjáték
53.	Vallomások	vígjáték
54.	Kérek két pengőt	vígjáték
55.	Párizsi naplopó	vígjáték
56.	Özveggy vagyok	vígjáték
57.	Természet műveltség	vígjáték
58.	Jól megőrzött Leány	vígjáték
59.	Végrendelet	dráma
60.	Női hartz	vígjáték
61.	Tündér rege	vígjáték
62.	Lavater	dráma
63.	Don Juan	vígjáték
64.	Peleskei	énekes vígjáték
65.	Falura kell mennie	vígjáték”

Nem kétséges, sok itt a ma már ismeretlen, teljesen halott darab. Több tűnt el észrevétlenül, érdektelenségbe fúlva, vagy alig-alig hagyva maga után némi nyomot. Valószínűleg pillanatnyi szükséglet kielégítő, hevenyészve írt, kétes művészi értékű silány korabeli szerzemények voltak. *Szegedyék* figyelmét ugyanis nem kerülték ki a drámairodalom legfrissebb hajtásai. Szívesen felvették repertorájukba őket. Elég, ha az 1849-ben megjelent *Liliomfira* és az 1850-es *Házassági három parancsra meg A szép juhászra* — az első kettő *Szigligeti Ede*, az utóbbi *Szigeti József* műve —, vagy az 1851-ben kiadott *Hazatértek* című *Hegedűs Lajos* drámára és az 1852-ben publikált *Özveggy vagyokra* (*Kövér Lajos* vígjátéka) utalunk. A korszerűség szolgálatán kívül más gyakorlati okok is magyarázzák ezt: a központi cenzor engedélyével nyomtatásban megjelent drámák bemutatása elé nem gördíthettek akadályt a megyei és a járási felügyelő szervek.

Örvendetes ugyanakkor, hogy viszonylag sok a tartós sikert megért, irodalomtörténeti jelentőségű mű. Ezek és a már említett klasszikusok révén emelkedett a középszerűség fölé a kis könyvtár. *Szigligeti* például 8 művel (az előbb említett kettőn kívül a *Csikós*, *Két pisztoly*, *A szökött katona*, *Zsidó*, *A rab*, *Egy szekrény rejtelvei*), a reformkor irodalmi és kulturális életének vezére: *Vörös-*

marty a „Kints keresők” kel, Kisfaludy Károly a János kulatsával (Mátyás deák) és a Stibor vajdával szerepel a listán, de itt kell megemlítenünk Kölcsey Kálmán egykori nevelőjét: Obernyik Károlyt (Főúr és pór, Örökség, Nőtlen férj, Egy kis kaland) aztán a magyar történeti regény megteremtőjét: Jósika Miklóst (A két Bartsai), a magyar romantikus drámairodalom kiemelkedő íróját, a tragikus sorsú vándorszínészt Czakó Zsigmondot (Végrendelet), a nagy műveltségű színész-szerzőt Szigeti Józsefet, vagy a Gvadányi híres költői elbeszélését, a Peleskei nótáriust gazdag humorral és szerencsés ötletekkel gazdagító Gaál Józsefet (Svatoplukról írt színjátékával együtt), s utoljára de nem utolsósorban a nemzet mindenését: Fáy Andrást (Külföldiek) is. Rajtuk kívül Vahot Imre kedvelt vígjátéka: a Farsangi iskola, Munkácsy János Garabontziás Diákja, Kovács Pál: Éva asszony unokája, Az elbűvöltek; a Legjobb orvos a házasság és a Nők köztársasága című vígjátéka, F. Nagy Pál Véres öröksége, Tóth Lőrinc végzetdrámája, az Átok hatalma (Átok), illetve J. Hirschfeld művének előbb Láng Ádám, majd Szentpétery Zsigmond által átdolgozott és magyarított témája: a század elején is játszott Rokkant huszár (sikerdarabként mint Tündérlak Magyarhonban vált ismertté), és a híres komikus, a Petőfi által is megverselt Megyeri Károly Nyelv prity, vagy az új magyar író, mint kérő című vígjátéka képviselte az alig pár évtizedes múltra visszatekintő, fiatal magyar világi drámairodalmat.

Annyit jelent ez, hogy 34 darabnak volt mindenképpen magyar és 25-nek német vagy francia szerzője, míg 6 — ahogy említettük is — ismeretlen eredetű. Ezek a következők: Falábú kérők, Kísértetek, Zarándok, Mókus a kandallóba, Táncz vigalmak, Petri gulyás. Jellemző az is, hogy amíg a 34 ismert magyar mű 19 szerző alkotása, addig a 25 külföldinek 30 írója volt, jelezve egyben a korabeli francia polgári dráma iránt jelentkező európai igényt is.

A darabok „minőségét” tekintve a kimutatás hat műfajcsoportot említ: mégpedig 35 vígjátékot, 19 drámát, 5 énekes színművet, 3 színművet, 2 énekes vígjátékot és 1 színjátékot. A vígjáték egyeduralmának a kora ez — a Bach-korszak legsötétebb időszakában! Az élet sokszor hazudtolja meg önmagát. Tény persze, hogy a vidéki közönség mindig jobban kedvelte a vidám történeteket, s vele a vígjáték különböző nemeit, mint a nehéz veretű tragédiákat. Ilyenben különben is volt része elég önnön életében is. Rossz közérzetet oldó vidám cselekmény után vágyott, és ópiumként ható könnyed hangvételű darabokat kívánt, hogy feledje — ha csak rövid időre is — saját baját, mindennapos gondját és keserű megpróbáltatásait. Menekülni akart az élet komor realitásai elől, elaltatni a hazafi keservet a látszólag politikamentes történetekkel. A hatalomnak is így tetszett jobban, mert lehet ugyan — miért is tagadnók — humorba pácolni a legsúlyosabb társadalmi mondanivalót is, a vígjátékok, komédiák szövegének gyűjtőhatásától azonban aligha kellett tartani.

Talán ez a rövid, de nagy horderejű korszak is közrejátszott abban, hogy a vígjáték a vidéki falvak és mezővárosok alkalmi színpadjain vezető szerephez jutott. Az sem lehet véletlen, hogy a vándorszínészeket — akár a cirkuszi mutatványosokat — mindenütt csak komédiásoknak nevezték (s nem kizárólag a hasonló életforma miatt), nem téve különbséget még az igazi művész és a teátrális pózban tetszelgő, széles taglejtésekkel hadonászó hatásvadász csepürá-

gó között sem. S jóllehet ekkor még nem alakult ki a hét egyes napjaihoz kötődő, műfaj szerinti tervezés szokása, a vígjáték már kivívta uralkodó pozícióját, s azt még a századvégén is megőrizte, holott ekkor az igazgatók már tudatosan a közönség ízléséhez igazodva állították össze műsorterveiket. Elsősé-
gét legfeljebb a népszínmű veszélyeztette, amely függetlenül attól, hogy az epigonok tollán egyre inkább elsekélyesedett, hazug illúziókat keltő ünneplő gatyás figurái miatt pedig népdramává nem tudott sűrűsödni, vidékünkön a vasárnapi reprezentatív előadások kasszadarabja lett, míg a történelmi dráma többnyire szombat estére szorult. A hét más napjain ugyanakkor felváltva játszottak vígjátékot, bohózatot, humoros társalgási színművet, francia énekes játékokat, operettet és satirikus élű zenés bohózatot, ún. vaudeville-t. (a műfaji jelzéseket a korabeli plakátokból és újságkritikákból vettük át.) Nemritkán még a szombati tragédiákat — történelmi drámákat — is klasszikus értékű vígjátékokkal helyettesítették.

Nem elmarasztalásként mondjuk ezt. Tudjuk ugyanis, hogy nemcsak a nemzeti csüggedés enyhítéséhez járult hozzá a műfaj, hanem a nyelvi kultúra fejlesztéséhez is. A köznyelv fordulatossabbá válását, a társalgási forma pallérozódását, népünk ízlésének a finomodását segítette elő. Az újra jelentkező elnémetesítő politika ellenében védte a nyelvet, mint hajdan *Kelemen László* és *Kótsi Patkó János* társasága.

Valójában ezt tette a népszínmű is, amelynek paraszti világa érthetően nagyon közel állt a vidéki közönség lelkéhez. Viszonylagos tartós sikerét annak köszönhette, hogy a parasztember végre önmagát kívánta látni a színpadon az előkelő idegen urak helyett. A falusi műkedvelőgárdák még a felszabadulás előtt is szívesen próbálkoztak egy-egy *Szigligeti*, *Csepreghy*, *Tóth Ede*, *Szigeti*, *Gárdonyi* és *Géczy István*-darab előadásával (*Csikós*, *Cigány*, *A piros bugyelláris*, *A sárga csikó*, *A falu rossza*, *A szép juhász*, *A bor*, *Gyimesi vadvirág* stb.) Ha rájuk építettek, nem jártak rossz úton. A baj onnan eredt, hogy a népi témák iránt megnyilvánuló kereslet növekedésével a tartalom — a társadalompolitikai mondanivaló — elcsenevészese-
dése járt együtt. A lényegről a lényegtelenre — a tartalomról a külső formára toló-
dott át a hangsúly. A divatot kiszolgáló akaró mesterember-népszínműírók zöme ugyanis utánérző lévén, nem az életből, hanem az irodalomból tanult. Egyszerű másoló volt, akit nem érdekelt az egyéni látás- és szemléletmód, csak a gyors talmi siker. Nem a népet és a paraszti élet realitását, hanem a szerencsés elődök és példaképek műveit tanulmányozta. Emiatt aztán hamis lett a hang és csillogó a kép. Ünnepi külsőt öltött minden. A romantikus népi figurák (a betyár, a haramia, a csikós, a cigány, a juhász, a gulyás, a szökött katona, a nagyot mondó obszitos vitéz, a falurossza legény, a kísértetjáró csizmadia stb.) megfinomodtak; levetkőzték durvaságaikat, elrúgták osztályharcos indulataikat. Íróik készakarva kiszakították őket valós környezetükből. Nem a természettel vívott mindennapos küzdelmeiket, nem sajátos gondolkodásmódjukat, érzésvilágukat, nem uraikhoz és magabiztos, rátarti feletteseikhez fűződő, sok esetben igen bonyolult viszonyukat ábrázolták, hanem történeteikkel, tudatosan kiagyalt meséikkel felhőtlen osztálybékét sugárzó, hazug parasztramantikát hirdettek.

A Szegedy-társulat könyvtárának műfaji megoszlásához hasonló arányt igazolt a Tóth János vezette színésztársaságnak alábbi műsora is, amelyet a Réthy-nyomda 1850. augusztus havi termékeiből a megyefőnökség címére eljuttatott támpéldányok alapján állítottunk össze:

Sor- szám	időpont	A mű szerzője és címe	fordítója	műfaja	a szereplők száma
1.	aug. 10.	Dumanoir—Denner: Don Caesar de Bazan	Egressy B.	víggal elegy színjáték	10
2.	aug. 11.	Csató Pál: Én megházasodtam; Az irsai jurista	—	eredeti vígjáték	12
3.	aug. 13.	Bauernfeld: Nő, mint katona	Komlóssy	társalgási vígjáték	10
4.	aug. 15.	Balogh István: Ludas Matyi	—	eredeti énekes bohózat	11
5.	aug. 17.	Töpfer: Ez a divat	Komlóssy	társalgási vígjáték	11
6.	aug. 18.	Gaál József: Peleskei nótárius	—	énekes bohózat	12 + sok statiszta
7.	aug. 20.	?: Két orvos és két róka	—	mulattató bohózat	7
8.	aug. 22.	Raupach: Saluzzó Korona, vagy a családi százados gyűlölség	Fekete Soma	regényes színjáték	9
9.	aug. 24.	Denner—Mallian: Mari, vagy két anya gyermeke (Mari, egy anya a népből) Két nász c. előjátékkal	Czakó	francia népszínmű	13
10.	aug. 25.	Szigligeti: Csikós	—	eredeti énekes színmű	12 + sta- tiszták
11.	aug. 27.	Ft. Dugonics András: Bátori Mária	—	eredeti rajzolat	12
12.	aug. 29.	?: A nyolc garasos rokon, vagy A rendkívüli orosz követ	—	család körü vígjáték	13
13.	aug. 31. szombat	Szigligeti: Liliomfi	—	mulattató vígjáték, énekekkel	14 + sta- tiszták

A *Két orvos és két róka*, meg *A nyolc garasos rokon* íróját nem tudjuk azonosítani. Minden jel arra mutat, hogy magyar szerző(k) alkotásai lehettek. Erre következtethetünk abból az egyszerű tényből, hogy 2 francia színműnek, a *Don Caesar de Bazan*-nak, illetve *Mari, vagy a két anya gyermekének* pl. csak a *fordítóját* nevezték meg a színlapok (valószínűleg propaganda szempontjából őket tartotta fontosabbnak az igazgató); íróikat ennél fogva más kimutatásokból határoztuk meg. Ezeknél viszont egyetlen szó utalás sincs a szerzőkre, de

az átdolgozó-fordító személyére sem. Nem tudni, honnan szedték őket. Kétségkívül kis értékű darabok lehettek; egyetlen előadással sem szerepelnek a *Székely György* szerkesztette *A Nemzeti Színház* (Gondolat, Bp. 1965.) című kötet *Staud Géza* által összeállított adattárában.

Tóthék műsorában a *Nemzetiben* csaknem százszor bemutatott *Don Caesar de Bazan* továbbá az *Én megházasodtam*, a *Lúdas Matyi*, a *Peleskei nótárius*, a *Csikós* és a *Liliomfi* voltak a biztos anyagi sikert ígérő darabok. A hét négy napján (kedd, csütörtök, szombat, vasárnap) játszó rokonszenves együttes vasárnapi előadásként jellemző módon csak magyar szerzőket (*Csató Pál*, *Gaál József*, *Szigligeti Ede*) szólaltatott meg, holott 5 külföldi mű is szerepelt a bemutatottak között. A szombat estéket — a búcsúelőadástól eltekintve — ugyanakkor nekik tartották fenn. Való az is, hogy általában népszínművek és népszínműhöz közelítő énekes bohózatok kerültek a hétvégekre.

A társulat igazgatója által használt korabeli terminológiát maira áttéve, összesen 9 vígjátékot-bohózatot, 2 népszínművet és 2 szomorújátékot-tragédiát (regényes színjáték, eredeti rajzolat) mutatott be a kb. 20 főnyi csoport. Több esetben bizony — különösen a *Peleskei nótárius* előadásakor — nagy nehézséget jelentett ez a kicsiny létszám. Méginkább, ha figyelembe vesszük, hogy a darab szarvasi bemutatója idején *Köszeginé*, *Török* és *Törökné* sem voltak a társulat kötelékében. Ők csak az utolsó két darabban léptek fel. Mivelhogy az énekes bohózathoz a jelzett 12 szereplőn kívül nagy statisztéria kellett („éji őr, zsványok, vasaskatonák, biztos, bíró, csaplárnő, szobalány, pesti uracsok”), a tömegjelenetek hitelesebbé tétele céljából akkor is gondoskodni kellett vállalkozó kedvű helybeli erők alkalmazásáról, — akár *1842-ben Demjénéneknek Mezőberényben* — ha történetesen egy-egy epizódalakra több szerepet osztottak is.

Az 1854 nyarán készített *Nyíry*-féle címjegyzék már nagyobb műfaji választékoságról tanúskodik. Egyrészt mert az együttes az időközben megjelent hivatalos előírások értelmében tudatosabban támaszkodott a pesti *Nemzeti Színház* elmúlt évi programjaira, másrészt mert erre kényszerült színészeinek egyéni adottságai miatt is. Minimálisra csökkent a vígjáték-bohózatok száma. Helyüket az operák és énekes színművek foglalták el. Tény, hogy csupán 2 vígjátékot és 1 bohózatot adott elő, mialatt 6 népszínművet, 4 operát, 2 színjátékot, 6 drámát, 1 népdramát mutatott be, egy ízben pedig egész estét betöltő néma táncjátékkal (balett?) kedveskedett a csabai közönségnek. (A *Fekete koldus* műfaját nem sikerült megállapítanunk.)

A társulat 1854 júniusában a következő 24 előadás tartására kapott engedélyt:

Sorszám	A szerző neve és a darab címe	fordítója	a darab műfaja
1.	Szigligeti Ede: Egri nő	—	dráma
2.	Vahot Imre: Bányarém	—	népszínmű
3.	Dennery: Marsan hercegnő	Csepregi Lajos	dráma
4.	Donizetti: Ezred leánya	Egressy Béni	opera
5.	Gautier: Ne nyúlj a királynéhoz	Bulyovszkiné Szilágyi Lilla	vígjáték

Sor- szám	A szerző neve és a darab címe	fordítója	a darab műfaja
6.	Meyerbeer—Scribe: Proféta	Egressy Béni	opera
7.	Hopp: Az aranykirály, a madarász és az uszkárnyíró	Fáncsy Lajos	bohózat
8.	Szigeti József: Viola, az alföldi haramia	—	népszínmű
9.	Auber—Scribe: Ördög része	Egressy Béni	opera
10.	?: Fekete koldus	?	?
11.	Donizetti: Linda	Egressy Béni	opera
12.	Birch—Pfeiffer: Szapáry Péter	Komlóssy Ferenc	színjáték
13.	Dumanoir—Dennery: Tamás bátya kunyhója	Ország Antal	dráma
14.	Jókai: Dalma	—	dráma
15.	Raupach: Királylány, mint koldusnő	Deáki Filep Sámuel	színjáték
16.	Szigligeti Ede: Párbaj, mint istenitélet	—	népszínmű
17.	Carelle: Egy óra Velencében	—	néma táncjáték
18.	Dumanoir—Dennery: Don Caesar de Bazan	Diósy Márton	dráma
19.	Mosenthal: Deborah	Komlóssy Ferenc	népdráma
20.	Szigligeti Ede: Zsidó	—	népszínmű
21.	Szigeti József: A jegygyűrű	—	népszínmű
22.	Szigligeti Ede: Házassági három parancs	—	vígjáték
23.	Szigligeti Ede: Csikós	—	népszínmű
24.	Anicet—Bourgeois: A velencei nő	Egressy Béni	dráma

A táblázat adatai több szempontból is gondolkodóba ejtettek bennünket. Vakmerőnek és kockázatosnak érezzük például az operaelőadások hihetetlen magas részesedését, alighanem öncélú előtérbe helyezését a prózai műfajokkal szemben. Nemcsak az opera exkluzív jellege, sajátos formanyelve, itt még szokatlan kifejező eszközei, hanem a társulat kicsiny létszáma és a hallgatóság megalapozatlan zenei kulturáltsága miatt is. Ha a néma táncjátékot is hozzászámítjuk, úgy a rendezvényeknek több mint az ötödét tették ki az olyan előadások, amelyek a maguk újszerűségével nemhogy nyereséggel nem kecsegtettek, de egyenesen tetemes ráfizetést, menthetetlen bukást sejtettek. Ennek a veszélynek pedig még az úttörés dicsősége érdekében sem tehette ki magát egy napról napra élő, a közönség ízléséhez is igazodni kénytelen, realisan gondolkodó, tőkeerősnek nem nevezhető kis társaság. A program valóban gyökeres változást sugallt: olyan szemléleti frontátörést, amelynek átütő erkölcsi sikerében és anyagi rentabilitásában eleve nem lehetett bízni.

Az opera és a balett (a néma táncjáték) különben is nagyon költséges játék. Nem nélkülözhetik a zenekarokat. A *Nyíry*-féle kis létszámú, mindössze 17 fős társulat, amely mellest prózai előadásokra is vállalkozott, éppen ezért roppant nehezen birkózhatott meg a műfaj adta speciális követelményekkel. Vajon mire

alapozhatta az igazgató és a művészeti vezető, hogy az egyszerre 4 operával súlyosbított, 1 hónapos turné Csabán, az alföldi mezővárosban ki is fizetődik majd?

Naplók és korabeli tudósítások híján nem tudhatjuk, miként hidalta át a lelkes gárda a nehézségeket. Kisebb zenekar, vagy mindössze egy árva zongora segítette-e az énekeseket? Mi az utóbbit tartjuk valószínűnek; a leltári jegyzék ugyanis nem tesz említést hangszerekről, sőt a gondosan elkészített névsor sem ad támogatást, biztos támpontot hozzá. Sajnos, a karmester (az operai részleg irányítója) személyére vonatkozóan sem, pedig — mint majd látni fogjuk — az igazgatón és az ügyelőn kívül még a sűgöt is feltűntette.

Meglepő továbbá, milyen nagy az arányeltolódás a hazai és a külföldi darabok között. Nem szabad ezt tisztán az opera rovására írni. Közismert ugyanis, hogy az első magyar operák (*Ruzitska József: Béla futása; Mátray Gábor: Cserny György; Erkel Ferenc: Bátori Mária, Hunyadi László*) többek között éppen mondanivalóik aktualitásának köszönhetően feltűnő sikereiket, ennél fogva ezeket most, a megszigorított rendelkezések értelmében nem lehetett színpadra vinni. A népi felkelések, szabadságharcos vágyak nyílt ábrázolása „veszélyes” szimpátiatüntetésekre adhatott volna módot és alkalmat. Velük tehát nem számolhattunk.

A külföldi operák propagálásán kívül is tapasztalható azonban bizonyos arisztokratizmus a társulat műsorpolitikájában. Így a műfajok választékosabbá tételében s méginkább a nyugati országok drámairodalmának a favorizálásában. Elég, ha arra a tényre utalunk, hogy mindössze négy magyar drámaíró (*Szigligeti, Szigeti, Jókai, Vahot*) érdemesített az együttes arra, hogy műveikkel a csabai közönség elé lépjen. Ez pedig méltánytalan, sőt egyenesen sértő eljárás mind a hazai irodalom és nyelv szolgálatát, mind a magyar társadalmi viszonyok, élethelyzetek megismerését, realitásának tudatosítását, mind a kikölkent idő, az erkölcsi világrend helyretolásának nemes társadalomépítő szándékát, egymás alaposabb, tüzetesebb megismerését tekintve.

A darabok kiválasztásában — nyilvánvaló — a hivatalos előírások szelleme ugyanúgy közrejátszott, mint *Nyíryék* disztinívált ízlése. A megyei bíráló még két év múlva is csak egyértelmű dicshimnusz írt róluk, noha ekkor még tovább: vagyis jó hat héten át — április közepétől június elejéig — szórakoztatták a gyulaiakat. Valószínűleg ezután következett be náluk az a kellemetlen meghasonlás, az a belső szakadás, amely aztán véget is vetett a sikernek. 1860 nyarán ugyanis már ekként summázta a *Hölgyfutár* tudósítója a gyulai színházbarátok egyöntetű véleményét: „Mi, kik rendesen látogattuk a házat, csakhamar azon szomorú valóságról győződünk meg, hogy *Nyíry* szintársulata a legnagyobb mértékben gyöngé”. Aztán végleg eltűnt szemünk elől a jobb napokat látott együttes. Hiába, így múlik el a világi dicsőség!

A *Tóth János* és a *Nyíry György* igazgatása alatt működő társaságok által bemutatott 35 mű (a *Don Caesar de Bazan*-t és a *Csikóst* mindketten előadták) közül több tartós sikerű dráma társaságában 11 megtalálható a *Szegedy*-féle társulat közkedvelt darabokra alapozott kis könyvtára jegyzékében is, s ez nem rossz arány. Jól válogattak persze az adott lehetőségek között a fent említett igazgatók is. *Papp János: A békéscsabai színészet története I—IV.* kimutatásai

szerint a megyénkben megfordult későbbi együttesek pl. a Szapáry Pétert 1862-ben, a Házassági három parancsot 1871-ben, a Ne nyúlj a királynéhoz-t és a Lindát 1873-ban, a Királylány, mint koldusnőt 1875-ben, a Zsidót 1877-ben, a Tamás bátya kunyhóját 1881-ben, a Don Caesar de Bazant 1897-ben, a Bányarémet 1900-ban, a Viola, az alföldi haramiát és a Peleskei nótáriust 1922-ben, a Lúdas Matyit (gyermekelőadásként) 1929-ben, a Liliomfit 1931-ben, a Csikóst 1939-ben is játszották még. Egyikük-másikuk tovább élt itt a vándortársulatok körében, mint a Nemzetiben.

Végül kik voltak a múzsa úttörő apostolai? Kik voltak, kik döcögő ekhós szekéren, dacolva sárral és esővel, tűző nappal és csikorgó faggal, egyik településről a másikra vándorolva hurcolták a szent tüzet, hogy előbb hideg pajtában és csűrben, majd fütetlen nagy báltermekben, „papirossal foltozott Olympon” fellobbantsák a remény szikráját az elfásult emberek szívében? Kik voltak, akiknek rangot nem a származás, nem a pénz, csak a saját tehetség adott, s ezért is minden este újabb és újabb csatába mentek? Akik vállalni merték, hogy mindent átölelő képzeletükkel s szavuk hitető erejével egy szebb kor varázslatos képét igézik a kishitű lelki betegek elé? A szegény vándorszínészek ők, kiket könnyen lehetett bírálni, csak „fölemelni” volt nehéz. Akiket elhamarkodottan, gátlás nélkül ócsárolhatott és szidhatott bárki (különösen egy-egy gyengén sikerült beugrás — helyettesítés — esetén), mert „készületlenül” álltak ki a pódiumra, s ilyenkor „úgy keringtek a sűgőlyük körül”, akár „a föld a nap körül”. Holott, szegények, esetleg éppen a közönség kívánságának kellett hogy eleget tegyenek, amely a pénzéért minden nap újat: új darabot és újfajta élményt várt és követelt. Ezt teljesíteni pedig akkor sem volt könnyű, ha eredeti betanulásban, zökkenőmentesen játszhatták végig a többhetes műsort.

A legfoglalkoztatottabb színészeknek — a törzstagoknak — 15-20 szerepet is tudniuk kellett, s milyen széles érzelmi skálán játszva! Hol bajkeverő intrikust, hol nagyszerű eszmékért lobogó tragikus hőst, hol nagyhangú hazudozót, hol álszentet kellett formálniuk, nem beszélve a megjelenített figurák ezernyi társadalmi rangjáról és beosztásáról. Mintha valami pajkos szellem csapongó képzeletének, bolondos szeszélyének engedelmesskedtek volna.

Nem voltak úgynevezett testre szabott szerepek. Nem lehetett nagyon változtatniuk a lehetőségek között. Vállalniuk kellett mindent, amit az igazgató vagy a művészeti vezető (ha volt ilyen) rájuk rótt. Olykor olyan figurák megjelenítését is, akiknek egyéni adottságaik, külső és belső alkati tulajdonságaik nem is hasonlítottak az övékéhez. Így kívánta a vándorszínészet kegyetlen törvénye.

Természetesen a mindennapos fellépés sem segítette elő a kiváló színésszé érést. Nem hagyott időt az élet alaposabb megfigyelésére és tanulmányozására, a szerepek érzelmi-hangulati-előadástechnikai elemzésére, a nehezebb színpadi jelenetek finomítására. Csoda-e, ha félkész és művészietlen lett sok produkció: bizonytalan a szövegtudás, ellentmondásosak a jellemek, élettelen és bártortalan a drámai összeütközés, esetlen és mesterkéltséggel a humor, nehézkes és ritmustalan a mozgás, kifejezéstelen és természetellenes a mimika?

A megyénkben ekkortájt megfordult, általunk név szerint is ismert félszáznyi színész között nincsenek országos hírnévű művészek. A múzsa lelkes napszámosai voltak csupán, kiket boldoggá tett az alföldi néptől kapott lelkesítő, de olcsó

fizetség: az önérzetet erősítő forró taps és a jó munkáért esetenként kijáró zajos ünneplés. Elszenvedték érte — ha úgy hozta a sors — a keserű bukást: — a nézők rideg közönyét, sőt füttyét is, s beérték azzal a csekély, krajcáros bérrel, amit az igazgató adni tudott nekik. Legendás koplalások közt is megőrzött szenvedélyes ügyszeretetük, erkölcsnemesítő, jobbító szándékuk, hasznos kultúraterjesztő buzgalomuk őszinte tiszteletet érdemel ma is. Ezért emlékezünk rájuk hálás szeretettel.

Sajnos, alig tudunk többet a nevüknél. Egyedül *Szegedy (Klement) Sándor* társaságának a tagjairól vannak bővebb ismereteink. A csabai főszolgabíró által készített alábbi kimutatás a következő adatokat közölte róluk 1853. augusztus 3-án:

„Folyó- szám	A színész neve	kora	vallása	Születési helye	állapota	Észrevételek
1.	Klement (máskép Szegedy) Sándor	33 év	r. cath.	Pest	nős	A színész társulat igazgatója
2.	Klement Sándor-né, Szül: Ráli	20 év	r. cath.	Heves	férjezett	
3.	Lossovi János	35 év	r. cath.	Pest	nőtelen	
4.	Benkő Sámuel	43 év	r. cath.	Fogarás	nős	
5.	Nagy István	37 év	r. cath.	Kolosvár	nős	
6.	Farkas Karolin, özv. Szathmáryné	26 év	r. cath.	Kolosvár	özvegy	
7.	Gyórfi Antal	21 év	r. cath.	Kisósz (Torontál)	nőtelen	egyszersmind a társulat szabója
8.	Grau Jakab	19 év	r. cath.	Nagyvárad	nőtelen	
9.	Kállay Theréz	26 év	r. cath.	Veszprém	férjezett	Kállai Ferenc neje, kivel elváló perben áll.
10.	Váczi Vilma	18 év	r. cath.	Pest	hajadon	

A 6 férfi- és 4 női szereplőből álló kis csoport születési hely szerint Fogarástól Veszprémig, Torontál megyétől Hevesig szinte az egész országot képviselte, csak az Alföldet nem. Szerencsére azok a városok adták az együttes zömét, melyekben *Kelemen László* és *Kótsi Patkó János úttörő kezdeményezése életképesnek bizonyult, és egészséges hagyományt formált ki. (Pest 3, Kolozsvár 2 színész). Bátran hozzájuk sorolhatjuk Erdély kapuját: a nagy kereskedelmi forgalmat lebonyolító Nagyváradot is, ahol már 1799-től kezdve — vagyis jóval a dolgoztunk bevezető részében említett Abday Sándor társulatának a fellépése előtt — tartottak „theatromi” előadásokat.*

Szegedy színészei — az egyetlen *Gyórfi Antaltól* eltekintve — olyan népesebb települések, városok szülöttei voltak, amelyek szakítva a feudális életformával, a polgárosodás útját járták. Személyében polgár volt ő is, a Bánát északi

csücskéből jött kisőrszi szabólegény, azaz nem nagyon rítt ki a többiek közül. Tipikus korjellemző, hogy a parasztság tudott legkevésbé megbarátkozni a vándorszínésélet gondolatával; zárt tömbjének egyetlen reprezentánsa sincs a *Szegedy*-társulatban.

Meglepően sok vállalkozó kedvű fiatal találkozott itt össze. A 26 évesek és a náluk is ifjabbak az együttes 60%-át tették ki. Fejlődési szempontból kimondottan előnyös összetétel ez, de kérdés, kialakulhatott-e igazi nevelő légkör. Tudtak-e, tudhattak-e a gyakorlottabbak, az idősebbek a súlyos belső bajok és sötét gondok közepette hivatásszeretetre nevelni? Nagyon elkelt volna pedig: oly kevesen voltak, hogy egy-egy este általában több szerepet is játszaniuk kellett. Ekhós szekerükön, persze, nem tízen utaztak. A lajstrom csak a színészeket nevezi meg. *Benkő Sámuel* és *Nagy István* felesége például alighanem technikai segédszemélyzeti (szertáros, díszletező, sűgő, ültető stb.) feladatot látott el.

Az ország különböző tájegységeinek tipikus vonásait megtestesítő, a szülőföld élménykincsét, kultúráját, hiedelemvilágát, erkölcs- és szokásrendszerét képviselő tagok között bizonyára többen voltak, akik csak szűkös kenyeret láttak a vándorszínészetben, s nem törődtek sokat az írói gondolat művészi kiteljesítésével, az egységes hangulatot teremtő összmunkával. Akadtak olyanok, kik gyógyírt, pillanatnyi megoldást (?) reméltek tőle, mint a fiatal özvegy: *Szathmáryné Farkas Karolin* (vajon volt férje nem azonos-e a makói illetőségű, szabadsághős *Szathmáry Dániellel*?), vagy az „elváló perben álló *Kállay Théréz*”. Hogy a három fiatal (*Váczi Vilma*, *Grau Jakab*, *Győrfi Antal*) mi vonzotta a pályára: a színház „csillogása”-e, vagy valami önmegvalósító szándék, esetleg csak fiatalos kalandvágy, nem tudhatjuk. Közülük egyedül a *Grau Jakab* neve bukkan fel egy év múlva is a *Nyíry*-társulat névsorában.

A 12 éves színészi múlttal rendelkező igazgatónak: *Szegedi (Klement) Sándornak* nem volt irigylésre méltó dolga. Elemi megélhetési gondokkal küzdő, sok irányú kötöttségekkel terhes, heterogén összetételű gárdájába — a külső világ súlyos érzelmi és anyagi bajai között — nem is tudott hitet önteni. A mindennapi kenyérért vívott kilátástalan harc kikezdi a legösszetartóbb közösségeket is, hát még az illetet. Az együttesen, amelynek hivatalosan megszabott körzete Csongrád megye volt — Békésbe külön engedéllyel jött át —, az utolsó mentsvár: Orosháza sem tudott segíteni. Ahogy a főszolgabíró jelentette: a társaság 1853. augusztus 18-án „Orosházán működni megszűnt és eloszlott, s annak egy része más társasághoz csatlakozott (hogy kik és hova, nem közölte *Pólnér* főszolgabíró), egy része pedig származási helyére haza ment, a társaságból csak az igazgató és neje tartózkodik Orosházán”. Egy augusztus 29-én kelt jelentés pedig ezt tudatta: „*Szegedi Sándor* színigazgatónak felsőbb helyről egész Magyarországra nézve az előadásokra engedelme nincsen, és ennek előtte csak Csongrád megyére volt ellátva engedéllyel”.

Az 1850 nyarán Szarvason vendégszereplő *Tóth János* társulatának a névsorát a fennmaradt plakátok segítségével állítottuk össze. Nagy kár, hogy a nyomtatott színlapok csak a színészek vezetéknévét őrizték meg. Így is megállapítható azonban, hogy az időközben 21 tagúra (14 férfi, 7 nő) szaporodott együttes (hárman, mint mondtuk, csak az utolsó 2 előadásra érkeztek meg) a *Tóth*, a *Baki* és a *Török* családra épült. Az említett három családból összesen

9 színész került ki, s ez a körülmény már önmagában is komoly tartást, belső biztonságot kölcsönzött a csoportnak. A leggyakrabban a következők léptek fel: minden este — azaz 13 alkalommal — *Tóth János* és *T. Etelka* (6 esetben egyszerűen *Etelka* néven szerepelt a hirdetményeken), míg *Baki* 12, *Tóthné*, *Bíró*, *Szalai* 11-11, *Bakiné*, *Ligeti* 10-10, *Nagy* és *T. Ida* 8-8 darabban állt a közönség elé. A felnőttek 20, illetve 10, a gyermekek 6 krajcárt fizettek belépti díjként.

Tóth János együttese a következő tagokból állt: *Bakiné*, *T. Etelka*, *Tóthné*, *Nagy*, *Bíró*, *Tóth* igazgató, *Szalai*, *Ligeti*, *Iván*, *T. Ida*, *Baki*, *Balog*, *Házi*, *T. Gizella*, *Guti*, *Török*, *Törökné*, *Kőszeginé*, *Géczi*, *Szöllősi* és *Kis*.

A „*Nyíry György* igazgatása alatt” 1854 júniusában Csabán szereplő „Társulat özsves személyzetét” a megyefőnöki hivatalba eljuttatott szolgabírói jelentés adatait elfogadva, az alábbiak alkották: *Férfiak*: *Nyíry György* igazgató, *Felicides Miksai Vilmos* ügyelő, *Bíró József* (valószínűleg *Tóth János* társulatából), *Szathmári Emil* sűgő, *Osváth Lajos*, *Grau Jacobb* (*Szegedi Sándor* társulatából), *Eck Sándor*, *Erszényes Balázs*, *Erdélyi László* és *Vad Péter* (1862-ben *Balog Károly* társaságához tartozik); nők és gyermekszereplők: *Kövesiné Nehezovits Bella*, *Miklósné Bizik Júlia*, *Kotsisovszki Florentina* (1862-ben *Kotsisovszki Lajos* társaságában), *Miksainé Cible Zsuzsanna*, *Allein Anna*, *Kövesi Etelka* és *Miksai Ida* (1870-ben *Kőszeghy Endre* csoportjában). A *Nyíry-társularban* 2 színészcsalád 5 tagja (*Felicides Miksai Vilmos*, *felesége*, *leánya*, illetve *Kövesiné Nehezovits Bella* és *leánya*: *Etelka* alkotta a törzset. A szűk szavú hivatalos írás nem mond semmi érdemlegeset róluk.

Sztanyiszlavszkij azt vallotta, hogy „a színész a nép szolgája — a színház az élet tükrözése”. Igaza van. Nagy kérdés viszont, hogy a múlt század derekán csakugyan járt-e színházba a nép, s tudott-e a vándorszínész élő kapcsolatot teremteni az író és a közönség, illetve az aktuális mondanivaló és az élet között. Tudott-e a valóság illúziója olyan elementáris erővel hatni, hogy az ingadozókat látóvá, a közömbösöket érdeklődővé tegye a nemzet és az egyéni élet nehéz kérdései iránt? A született színész ugyanis nemcsak közvetítő és tolmács, hanem nagy *hitető* is. Aki „csak önmagát tudja játszani, az nem színész” — int *Goethe*. A színésznek „a szerep értelme és karaktere szerint” sokféle alakká kell átváltoznia, hogy képes legyen felgyújtani a képzelőerőt, és el tudja érni, hogy érzéseivel, gondolataival együttredzüljön a néző. Minden drámai műfaj, minden színpadi mű közönsége ezt várja tőle.

Nem sikerül ez mindig még a legjobbaknak sem. Bizzunk benne, hogy — ha csökkent művészi hatásfokkal is — valamit megérezett ebből a varázsból az abszolutizmus korának Békés megyei színházlátogatója!

Nem lehet teljes időszakunk színházi életének ismertetése a helyi öntevékeny színjátszás helyzetének és eredményeinek számbavétele nélkül. Akkor is szólnunk kell róla, ha eddig mindössze egy-két műkedvelő csoport rövid ideig tartó létére és alkalmi tevékenységére tudtunk csak fényt deríteni. (A békési kaszinó égisze alatt működő színjátszók munkájának a megismeréséért ezúton mondok

hálás köszönetet a munkámat mindig segítő *Erdész Ádám* levéltáros kollégámnak.)

A helyi csoportok társadalmi összetételének ismeretében eleve el kell vetnünk azt az elképzelést, hogy a műkedvelő csoportok alakításához egy-egy erre elvetődött vándortársulat adott ötletet és kedvet. Különösen nem hisszük ezt a csabaiakról, akik 1852-ben az *Entwurf* szigorú előírásai folytán csaknem végveszélybe került „szarvasi evangelicus oskolán” akartak segíteni előadásaiik tiszta bevételeivel. Őket minden bizonnyal — akár régebben a békésieket — az értelmes szórakozás és játék vágya mellett a reformkori magyarosodási törekvéseket (magyar szó, magyar tánc, magyar viselet) istápoló *Védegylet* kultúrpolitikájának a szelleme inspirálhatta. Kaszinójuk tagsága, mint a békésieké, tele volt *Kossuth* reformkori *Védegyletének* lelkes követőivel. A pesti lapok akkor sűrű egymásutánban adtak közre többnyire heves kritikai éllel megfogalmazott tudósításokat a különböző Békés megyei körök, egyletek táncvigalmairól és kulturális rendezvényeiről, kifogásolván bennük a „nemzeties szellem” hiányát, s elítélve a „külföldi nívót” igazolni hivatott francia pezsgő tüntető fogyasztását, a sok keringőt és cotillont (francia füzértánc), az idegen öltözködési divatot, perelve azzal a ferde nézettel, hogy a „honi ruha csak a konyhába való”, a magyar öltözet alkalmatlan a tánchoz”, sőt a bálban egyenesen „illetlen” is.

Közben sikeres színpadi próbálkozásokról is találunk egy-két rövid hírt. A *Pesti Divatlap* 1845-ös évfolyamában előbb például a *gyulai műkedvelőknek* az árvízkarosultak megsegélyezésére rendezett 2 sikeres előadásáról olvashatunk. (*Arabo-Vermond: Az ördög naplója* c. 3 felvonásos vaudevilljét, majd *Szigligeti Ede: Két pisztoly* c. 3 felvonásos népszínművét mutatták be.) A Pesten játszott darabok Gyulán is tetemes anyagi sikert hoztak (254 forint). Majd *Hajnal Ábel* református lelkész betanító buzgólkodása nyomán a békési kaszinó patronálására alakult műkedvelő csoport készülődéséről számolt be a lap. Ők a nemzeti szellem erősítésére 4 magyar vígjátékot tanultak be, és játszottak el, nagy élményt szerezve velük a hálás közönségnek.

Dr. Hajnal Istvánnak A békési kaszinó történetéről írt két kisebb tanulmányából (a számunkra fontos részt az egylet 1871. szept. 21-én tartott közgyűlésén olvasta fel a szerző) részletesebb ismertetést kapunk erről a nem mindennapi vállalkozásról. Megtudjuk innen, hogy ez az 1840-ben létesült és a reformkor minden haladó gondolatára élénken reagáló, liberális szellemű egyesület már 5 év múlva vállalkozni mert arra, hogy szépen gyarapodó „olvasó társaságára” alapozva és könyvtára fejlesztését szolgálni akarva, *Hajnal Ábel* irányítása mellett, *Asztalos István* és *Gecző Lajos* rendezői buzgólkodásával „műkedvelői társulatot” létesítsen s fenntartását biztosítsa. A lelkes gárdának, amely az „előzetes próbákat leginkább *Koricsánszki Mihály* úr házánál” tartotta, a következők voltak a működő tagjai”:

Koricsánszky Apollónia,
Elekes Amália,
Asztalos Anna,
Sípos Klára,
Jabloneczay Lotti,

Marjalaki Lina,
Tegze Julianna kisasszonyok, továbbá
Asztalos István,
Gecző Lajos,
Koricsánszky László,
Mezey Balázs,
Csató József,
Gyöngyössi Sándor,
Néveri János,
Csizmadia József,
Veres István,
Hajnal Lajos,
Jantyik József,
Szabados Sándor,
Elekes Mihály,
Elekes István urak
súgó volt: Debreczeni András.

Ekkortájt már Csabán is működött öntevékeny színjátszó csoport. Ahogy *Hajnal István* annales-szerű történeti ismertetése említi, „az előadáshoz szükséges díszleteket a csabai műkedvelők adták át” a békésieknek, mégpedig a következő elismervény ellenében: „Mi alólírottak a Békésen alakult műkedvelő társaság tagjai, megismerjük és adjuk tudtokra, mindazoknak akiket a dolog illet, hogy a csabai műbarátok színi előadásra szolgáló díszítményeit, — az ő mindnyajok jó gondolkozásából s önkéntes megegyezéséből — igen tisztelt főfelügyelő úrtól, alól kitett napon átvettük, oly kötéssel: hogy ezeknek mai alól kitett naptól számítandó egy hónyi idő elteltéig, és így folyó 1845-ik évi október 8-ik napjáig leendő használatáért a fent tisztelt csabai műbarátoknak s illetőleg felügyelő úrnak 10, — azaz tíz p. forintot — három huszasával számítva — fizetni — s ha ezen idő alatt az említett díszítményekben netalán valamely kár, vagy hiány eshetnék, mit ugyan elfordítani e társaságnak mindig fő gondja lesz, mindezekért tökéletes elégtételt szolgáltatni tartozunk. — Világosan megjegyeztetvén itt, hogy az át- és visszaszállítás gondja és költségei alólírottakat fogják illetni. — Valamint viszont hogy ezen 1 hó eltelte előtt az említett díszítmények használatában alólírottakat azoknak birtokosai semmi szín alatt nem háboríthatják. — kelt Csabán szept. 8. 1845. *Hajnal Ábel* m. k. elnök, *Asztalos István* h. ügyvéd, — *Koricsánszky László* gyógyszerész-segéd, *Gyöngyössi Sándor*, *Gecző Lajos*, *Néveri János*, *Csizmadia József*, *Csató József*.”

Az 1845. október 8-án felvett és *Hajnal István* által idézett jegyzőkönyv szerint „*Brozman Dániel* és *Omászta Gusztáv* urak” a következő kellékek visszaszolgáltatását ismerték el: „Átvétetett 5 függöny, 4 felleg, 1 ablakráma, 1 kertrostély, 1 bokor — mely használat közben kilyukadt, 1 magyarország (sic!) címere, 6 oldal fal, 2 előoldal fal, 2 oldal ponyva, 2 piramis a hozzátartozó spárgákkal és karikákkal együtt.”

Ritka kortörténeti érdekeltsgű kultúrhistoriai feljegyzés ad számot az előadásokkal kapcsolatos kiadásokról. A szerencsére fennmaradt „*Műkedvelők által*

történt bevétel s kiadási oklevelek” alapján a krónikairóHajnal erről a következő összesítést adta: „Súroló asszonyoknak s 1 font szappanért 1 frt 22 kr. p.p. (per procura — azaz meghatalmazás folytán) *Suhanszky* kontójára lécszeg, papiros, gombostű, hajtű 1 frt 42 kr. p. Játékszíni cédulák 2 ízbeni elhordásakor 50 kr. p. — *Asztalos István* úr számláján: a városházánál történt színpad-felépítés alkalmával szolgált cselédeknek 25 kr. Egy esteli próbakor 1/2 font gyertya 20 kr; egy asztalnak a vendéglőből a városházára viteléért 12 kr. Tíz font húsrá 2 frt. — Az estélyi szoba feldíszítésére tüll 5 frt, szeg 3 kr; egy ív veres papiros 6 kr., iskolás fiúnak 6 kr.; az estély alkalmával szolgált 2 legénynek 1 frt 40 kr. Összesen 9 frt 42 kr. váltóban, 3 frt 57 kr. p., 6 konc papiros 58 kr. p.p. Kortinához való zsinag 24 kr. A dobosnak szolgálataért 12 kr. p.p. Milli gyertya, szebeni gyertya és szeg 1 frt 10 kr. p. Díszítmények áthozatalakor fuvar 1 frt 30, kisbírónak 25 kr. úti költség 1 frt 10 kr. — összesen 5 frt 51 kr. váltóban, vagyis 2 frt 21 kr. p. Egy elveszett báránybőr sapkáért kifizetett *Elekes Mihály*-nak 1 frt 56 kr. p.p. Színpad felállításáért *Tóth Ferenc*nek 1 napra 40 kr. *Suhanszky* számlájára szegek, spanyolviasz, festék, hajtű 1 frt 10 kr. Szolgáknak ital 3 frt 45 kr., a *Jantyk* háznál október 12-én a műkedvelők részére tartott estélykor: szoba meszelés 30 kr, súroláshoz szappan 24 kr, húsert 1 frt 40 kr., *Kakas* muzsikuskak 11 frt, 2 szolgának 40 kr.”

A műkedvelő gárda a következő 4 színművet mutatta be:

1. Szept. 16-án Csalódások (*Kisfaludy Károly*), Bevétel volt 33 frt 10 kr. p.
2. Szept. 21-én Szerelem és Champagner (Gaál József); bevétel: 32 frt 50 kr.
3. Szept. 28-án Falusi lakodalom (Jakab István), bevétel 41 frt,
4. Október 8-án közkívánatra a Csalódások; Bevétel 19 frt,
5. Nem tudni melyik napon „Tisztujítás” (sic!) Nagy Ignác műve.

„A két első előadás a nagyvendéglő termében, a többi a városházánál lévő vízipuskás színben tartatott. — Az előadások művészi tekintetben is igen sikerültek, s mindegyiknek nagy közönsége volt” — fejezte be ismertetését Hajnal István.

A csabai műkedvelők 1845 előtti előadásairól — sajnos — nincsenek hiteles adataink. A díszletek átengedése alapján pedig jogosan következtethetünk arra, hogy ők már korábban előadták a békésiek által is bemutatott színdarabokat. Lehet, hogy éppen az ő produkcióikat látva kaptak kedvet a békésiek arra, hogy *Hajnal Ábel* vezetésével műkedvelő egyesületet alakítsanak. Nem kizárt persze az sem, hogy valamelyik csabai illetőségű békési kaszinói tag adott hozzá inspirációt, és ajánlotta az ifjak figyelmébe a fent felsorolt műveket, vállalva azt is, hogy elintézi a színpadi kellékek záros határideig tartó kikölcsönöztetését is. A békési kaszinónak ugyanis több vidéki illetőségű tagja — köztük egy-két csabai — is volt. Alapító tagjaként tisztelhetette pl. a nagy történetíró *Haán Lajost*, akitől könnyen kaphattak sugalmazást *Hajnalék*. A kölcsönzést lebonyolító *Brozman Dániel* csabai ev. lelkész személyes közreműködéséből bátran következtethetünk erre.

Tény, hogy 1846-ban a *csabai kaszinó* fiatalsága újra megpróbálkozott a színjátszással, amint ezt a *Pesti Divatlap* 24. száma tudatja. Sajnos, sikertelenül.

No, nem azért hagyták félbe a szöveg tanulást, mivel a Csabán időző „német színjátszókkal” úgysem tudtak volna konkurálni, ahogy ezt a lap tudósítója: *Szekszárdi* állította. Nem. A *Bus Károly* tollából hamarosan megjelent helyreigazítás sokkal realisabb okot közölt. „Pártolás hiánya miatt” ugyanis a német színészek is kénytelenek voltak idő előtt visszavonulni Gyulára — ők tehát nem lehettek igazi vetélytársak. A „mundzsusz” kompánia (gúnynév; talán a kelet-szibériai mandzsú-tunguz nyelvhez hasonló kiejtéssel beszélő társaság?) feloszlásának szerinte voltaképpen az a roppant prózai oka volt, hogy ti. Csabán nincs elég „alkalmas egyén” a színjátszáshoz.

A szabadságharc bukása után azonban sok háttérbe szorított ifjú kényszerült haza szülővárosába, vagy került le Csabára, kik magukkal hozták nemcsak a hangyaszorgalmú reformkor szelvényes hazaszeretetét, hanem 48 emlékét is. Nehezen tűrték ezek a vidék szellemi csőndjét és tunyaságát, s a nagy méreteket öltő elnémetesítés ellen valamiféleképpen tiltakozni akarva, műkedvelő előadások tartására szövetkeztek.

A szarvasi gimnázium támogatását tüzték ki célul maguk elé. A szervezést a közismert színházbarát, a „szabadságharcban játszott szerepe miatt az abszolutizmus korában szilenciumba helyezett” *Reök István* volt pesti ügyvéd — *Munkácsy* nagybátyja — vállalta magára. Ő lett egyben a társaság igazgatója is. Szorgalmas társakra lelt a szarvasi iskola két önzetlen barátjában: a *Szeberényi* testvérekben, s átérezve, mit jelent a szarvasi evangélikus gimnázium léte mind az egyetemes evangélikus egyház, mind a magyarság szempontjából, szűkös anyagi helyzete ellenére is teljes erővel látott munkához.

Jól ismerte az aranyifjak egyéni adottságait, s ezért bátran ellenállt a divatos műfaj: a vaudeville kísértéseinek, amelyről a sarkadi születésű *Csató Pál* — kicsit túlbecsülve valós értékét — azt mondta: „Magyar *dalicák* akkor lesznek, ha majd magyar fővárosi élet, játékszín, magyar csinosb társalgási nyelv, magyar publicitás és magyar hangművészet lesznek”, holott mint említettük, a gyulai ifjak már 1845-ben megpróbálkoztak — nem is haszontalanul — vele.

Reök nagy körültekintéssel dolgozott. Alaposan számba vette a közönség várható összetételét és a rendelkezésére álló díszleteket, s nemcsak a történelmi színműveket, hanem még az osztályellentéteket kiélező, szatirikus hangvételű vígjátékokat is kerülte. Nem törekedett például a *Balog István* feldolgozta *Lúdas Matyi* — vagy valamilyen hozzá hasonló tendenciájú mű — bemutatására, amelyről, ahogy ezt *Vajda Péter Madarászati kirándulás a Tiszához* című útleírásában olvashatjuk, egy vidéki úr „mulatságosan” azt mesélte el, hogy a darab pesti premierjén „Döbrögiben mindig tulajdon személyét látta ábrázolva, . . . paródiáztatásán . . . nem bosszankodott, mint némely mások, kik akkor is karcolás ellen panaszkodnak, ha a tükörben látott tövis 10 lábnyira van még a bőruktól”.

A *Reök*-féle rendezés a nagyobb támogatás reményében még a túlérzékeny és hipersértődékeny nézőkre is tekintettel volt. Menekült a politikum pusztá látszatától is (volt rá oka, s nem csak neki). Nem akart teret adni a kemény társadalombírálatnak, ezért aztán a bohózatba hajló vígjátékot kultiválta. (A Békés Megyei Levéltárban a BCSM 3142, 3557, 3739, 3775, 4238 és 4483/1853. sz. iratok foglalkoznak a csoport tevékenységével.) Így döntött először *Gaál*

József Szerelem és champagni című, úgynevezett cselvígjátéka mellett, amelynek sikere *Bayer József* megfogalmazásával élve „kora meddőségében állt”, s egyedül „színszerűsége ért valamit”. Alakjai *Kisfaludy*-, *Kotzebue*- és *Fáy*-utánzatok lévén, nem tudtak eredeti hangulatot árasztani maguk körül. *Vörösmarty* például még „a főszereplőben is több jó tulajdonságot szeretett volna látni”, s a bohózat és a vígjáték határmezsgyéjén álló művet egyedül „elmés ötletei” miatt érezte érdekesnek és mulattatónak.

Gaál művét 1852. május 1-jén mutatta be a 16 tagú „műkedvellő” gárda „a csabai nagy vendéglő termében”. *Pólner Lajos* jelentése (személyesen is ott volt az előadáson) az alábbi rendben sorolta fel a szereplőket: „1. *Reök István* ügyvéd, igazgató. Játszó személyzet: 1. *Lehóczky Victor* szbíró, 2. *Szeberinyi Lajos* reáliskolai tanító, 3. *Sztraka György* járásbírói írnok, 4. *Popovics János* detto, 5. *Uhrinyi László* haszonbérő, 6. *Bartóky József* apja segédje a gazdászatnál, 7. *Fejér Sándor* detto, 8. *Simay Gusztáv* detto, 9. *Vilim János* városi írnok, 10. *Kállay Alajos* díjnok, 11. *Jeszenszky Miklós* közigazgatási írnok, 12. *Lózsa Albert* privát nevelő, 13. *Vidovszky Matild* kisasszony, 14. *Omaszta Teréz* kisasszony, 15. *Jeszenszky Hermin* kisasszony, 16. *Szeberinyi Andor* segéd lelkész, sügő”.

A csabai fiataloknak nem kizárólag a *Gaál*-vígjáték kedvező fogadtatása adott ösztönzést a további munkához. Kezdetől fogva több fellépéssel számoltak; nem akartak feloszlani egyetlen alkalmi szereplés után. *Pólner* főszolgabíró jelentése is nyomatékosan hangsúlyozza ezt: „Ezen műkedvellők — írja — a Szarvasi evangélián iskola felsegállítására szándékoznak még több előadásokat tenni, de melly időben, még bizonytalan”. Közli, hogy *Reök István* igazgató „távolléte miatt azt sem tudja megmondani, hány darabot és mit kívánnak még bemutatni”; erről majd a „szükséges engedély” kikérésekor, a személy szerinti névjegyzék egyidejű csatolásával értesíti a megyefőnököket.

Másodjára *Kisfaludy* közismert művével, a *Csalódásokkal* kedveskedtek közönségüknek. Választásuk nem volt rossz. A *Nemzeti Színházban* százszor játszott mulattató darab hálás szerepeit „jól lehetett játszani” a plánumkoholó Lombai inspektortól a parlagias viselkedésű Mokány Berciig. Végeredményben csakugyan az ügyesen megrajzolt jellemek tették közkedvelté a nem túl bonyolult, egyesek szerint egyenesen „naiv” cselekményű drámát. Nem kellett sok művészi lelemény és alakítókéesség a szerepek hiteles megfogalmazásához és tolmácsolásához. Az amatőr színjátszók is könnyen bele tudták élni magukat szerepeikbe — a rutintalanság sem ártott sokat játékuknak. Hamar levetkőzték színpadi merevségüket, rossz beidegzésüket, nem cserélték össze a színpadot a katedrával. Játszottak — szinte ösztönösen —; nem deklamáltak és nem oktattak.

A *Csalódások* után két rövid francia darab együttes bemutatása jött: *Bayard* — *Devorme: Moiroud és Comp (aigne)* — fordította *Bulyovszkyné Szilágyi Lilla* — egy, illetve *Cormon és Grange: Férjem kószál* című kétfelvonásos vígjátéka *Csepregi Lajos* fordításában. Egyik sem aratott tartós sikert a korabeli színpadokon. Legfeljebb franciás szellemiségükkel lehetett tiltakozni velük a Habsburg-németesítés ellen.

Nem tudhatjuk milyen művészi szinten tudták összekötni az ifjak „a tárgyilagost az alanyival”; sikerült-e elérniük, hogy a „külsőleg történő a belsőnek kifolyásaként” tűnjön fel játékuk nyomán. Az egyik szellemi vezető: *Szeberényi Lajos* látta ebben a dráma lényegét az *Életképekben* 1846-ban publikált *Szépműtani töredékek* IV. közleményében.

A kis csoportot szerették a csabaiak, amint ezt a gyors egymásutánban tett 3 fellépés is igazolja. Arra, hogy miért hagytak fel a színjátszással, legfeljebb csak következtetni tudunk. A nagyváradai cs. kir. rendőr-igazgatóság titkos csatornán arról értesült, hogy az 1852. június 8-án Csabán tartott s a „szarvasi *Tomcsányi*” által rendezett bál jövedelme „foglyok segélyezésére fordított. Bizonyos *Omaszta* Csabáról maga 15 jegyet vett pfjával (pengőforint). Ezenkívül magában a bálban *Tomcsányi* pénzgyűjteményezéseket tett várfoglyok részére”. Meg is indították azonnal a vizsgálatot. (BCSM. 118. eln. 1852. sz.)

A besúgónak hiteles értesülései voltak. Tény, hogy a megyefőnök már a *Csalódások* bevételének a hova fordítását is szigorúan ellenőriztette főszolgabírója útján. Miután a rendőr-igazgatóság „nem csak *Tomcsányit*, hanem a többi tudva lévő részvevők körülményes kihallgatását” is elrendelte, hogy fényt derítsen rá, „minő összeg folyt be, ki vette azt által, s mire fordított”, a műkedvelő csoport tevékenysége is lehetetlenné vált.

Nem tudjuk, hogy az aranyifjak közül hányat vont kérdőre, s hány helyen tartott házmotozást az államhatalom a „szoros titokban tartott” óvatos körültekintéssel lebonyolított kihallgatások alkalmával. Annyi azonban kétségtelen, hogy a Pestről Csabára került *Szeberényi Lajos* és *Novák Dániel* reáliskolai tanítókat haditörvényszék elé állították (BCSM. 5030/1852. sz.), s őket „izgató könyvek s iratok, továbbá . . . a forradalmi időkben megjelent proklamációk és forradalmi nyomtatványok birtoklásáért” — *Szeberényit* ezenkívül még a *Nép Barátja* című forradalmi lap szerkesztésében” vállalt szerepe miatt is, mint politikailag gyanús egyéneket hosszú vizsgálati fogsággal sújtották.

Elfogatásukkal súlyos csapás érte a műkedvelő gárdát. A két ügybuzgó szervező hiányát nem is heverte ki a megrettent társaság, s a harmadik előadás után (lehet, hogy külső sugallatra is?) feloszlott. Nem róhatjuk meg érte őket. A nagyváradai cs. kir. helytartósági osztály például megfélemlítő terrorintézkedésekkel, felelősségvállalástól féltő aktatologatásokkal még a következő évben is gátat akart vetni az elé a „sorsjátékkal szervezett” csabai hangverseny és táncmulatság elé, amelyet *Reök István* „a magyar pesti nemzeti színház tőkéjének gyarapítására” kezdeményezett (BCSM. 284, ill. 4501/1853. sz.). Ekkorra pedig a színház vezetése *Albrecht* főherceg közbenjárására kimondottan megbízható urak (*Comité*) kezébe került. A jótékony célú, költséges rendezvényt végül az akadémikuskodó ügyintézés miatt szeptember 10. helyett csak szeptember 26-án tudták megtartani.

A csabai műkedvelők buzgalma és lelkes fáradozása nem tűnt el nyomtalanul. Dicséretes hagyományt alapozott meg. 18 évvel később, 1870 augusztusában a *Békés* című lap arról számolt be, hogy a nehéz időkben elvetett mag szép gyümölcsöt termett. „A szarvasi főiskolában — értsd: főgimnáziumban — tanult békéscsabai ifjúság *Kisfaludy Kérők* című vígjátékát” kitűnő érzékkel és

megérdemelt szép nyereséggel mutatta be, s a tiszta bevételt volt iskolájuk, „szorgalomdíj-alap”-jának a kiegészítésére szánják, kifejezve azon óhajukat, miszerint „ezen tőkének kamatja egyarányban, évenként, egy a magyar irályásban (fogalmazás) leginkább kitűnt és jóerkölcsű tanulónak adassék, különös tekintettel a nyelvnek nehézségeire az idegen ajkúak részéről”. Döntésük méltó volt az elődök tettehez.